

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ**

Т. Ф. Матвійчук

ПСИХОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник

Львів 2018

УДК 159.9 (075.8)

Рецензенти:

Литвин А. В. – завідувач кафедри практичної психології та педагогіки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, доктор педагогічних наук, професор.

Баклицька О. П. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології Львівського державного університету фізичної культури.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Львівського державного університету фізичної культури (протокол № 5 від 13.02. 2018р.)

Матвійчук Т. Ф.

Психологія: навчально-методичний посібник / Т. Ф. Матвійчук. – Львів : Вид-во «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2018. - 76 с.

ISBN 978-617-7617-11-1

Навчально-методичний посібник складений відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра, напряму галузі знань 07 управління і адміністрування, спеціальностей 073 – Менеджмент, 241 – Готельно-ресторанна справа. У ньому розкрито загальні питання психології, розглянуто закономірності психічних процесів, психічної діяльності, емоційно-вольову сферу особистості, її індивідуальні особливості, висвітлено питання психології особистості, та функції спілкування, розкрито темперамент, характер, здібності індивідуальності. В ньому подані анотації лекційних занять, плани практичних занять, завдання для самостійної роботи студентів, теми рефератів, термінологічний словник, рекомендована література. Навчальний посібник підготовлений на допомогу студентам та викладачам ВНЗ.

ISBN 978-617-7617-11-1

УДК 159.9 (075.8)

© Матвійчук Т.Ф., 2018

© ЛДУФК, 2018

© Вид-во «ГАЛИЧ-ПРЕС»,
2018

ЗМІСТ

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА	4
НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПЛАН	6
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОБСЯГ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ:	
<i>Анотація лекційних занять</i>	7
<i>Завдання до проведення практичних занять</i>	13
ВИМОГИ ДО ВИКОНАННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	17
ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	19
ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ	22
ПЕРЕЛІК ЗАПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ	23
ДО СКЛАДАННЯ ЕКЗАМЕНУ	
ГЛОСАРІЙ	26
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ	69

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Програма вивчення нормативної навчальної дисципліни «Психологія» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра,

напряму галузі знань 07 «Управління і адміністрування», спеціальностей 073 – Менеджмент, 241 – Готельно-ресторанна справа; галузі знань: 24 «Сфера обслуговування», спеціальності 242 – Туризм.

Предметом вивчення дисципліни «Психологія» є психологічні факти і закономірності діяльності психіки людини, психічні процеси, як складові діяльності та спілкування людей.

Навчальна дисципліна «Психологія» має міждисциплінарні зв'язки з такими предметами, як педагогіка, педагогічна психологія, анатомія і фізіологія людини, соціологія, конфліктологія та інші.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Загальні основи психології.
2. Психічні процеси.
3. Психологія спілкуванні і діяльності.

Метою та завданням навчальної дисципліни «Психологія» є створення загальнотеоретичної бази (оволодіння загально психологічним інструментарієм) для успішного вивчення подальших теоретичних, практичних і прикладних навчальних курсів психологічного циклу. Навчальна дисципліна «Психологія» знайомить студентів з системою психологічних понять, що відображають психічну реальність (психіка, свідомість, діяльність, особистість); особливостями психічного відображення людиною навколишньої дійсності у пізнавальних, емоційних та вольових процесах; психології спілкування і діяльності, що розкривають закономірності взаємодії людей в групі та колективі, в процесі індивідуальної та групової взаємодії.

Завданням навчальної дисципліни «Психологія» є озброєння студентів - майбутніх фахівців галузей «Управління і адміністрування» та «Сфера обслуговування» такими здобутками сучасної психологічної науки, які б сприяли їх професійному становленню, а також самоактуалізації та самореалізації:

- сприяти формуванню позитивних якостей особистості студента, розширенню його світогляду, впевненості та свідомості;

- озброїти студента основами психологічних знань – методологічних принципів психології, категоріального і понятійного апарату, закономірностей психічних явищ;
- забезпечити спеціальну психологічну освіту майбутніх фахівців галузі управління і адміністрування та сфери обслуговування шляхом збагачення їх знаннями закономірностей проявів та розвитку психіки у специфічних умовах діяльності;
- сприяти формуванню у студентів вмінь та навичок застосовувати отримані теоретичні знання у майбутній практичній діяльності.

Вивчення курсу передбачає засвоєння студентами наступних **знань**:

- основні психологічні поняття;
- дослідницькі методи психології;
- психічні процеси, стани і властивості людини;
- характеристики особистості та їхній прояв у різних видах діяльності;
- індивідуально-психологічні якості та властивості особистості.

На основі цих знань у студентів повинні бути сформовані наступні **уміння**:

- вільно та осмислено використовувати термінологічний апарат психології;
- застосовувати у практичній діяльності основні методи дослідження психології (спостереження, опитування й експеримент);
- уміти визначати (діагностувати) характеристики та особливості прояву різних психічних процесів, станів і властивостей людини залежно від ситуації та обставин;
- розрізняти індивідуально-психологічні якості та властивості, а також характеристики людської особистості у цілому, з метою найефективнішої взаємодії в різних видах діяльності.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 90 год. / 3 кредити ECTS.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

<i>Назви змістовних модулів і тем</i>	Кількість годин							
	Денна форма				Заочна форма			
	<i>Усього</i>	у тому числі			<i>Усього</i>	у тому числі		
		<i>Лекції</i>	<i>Практичні</i>	<i>Самостійна робота</i>		<i>Лекції</i>	<i>Практичні</i>	<i>Самостійна робота.</i>
Змістовий модуль 1. Загальні основи психології								
Тема 1. Предмет психології, її задачі.	14	2	2	10	11	1		10
Тема 2. Психологічна характеристика особистості.	14	2	2	10	12	1	1	10
Тема 3. Психічні стани особистості	14	2	2	10	14	2		12
<i>Разом за змістовим модулем 1</i>	42	6	6	30	37	4	1	32
Змістовний модуль 2. Психічні процеси								
Тема 4. Психічні процеси.	20	4	6	10	18	4	2	12
<i>Разом за змістовим модулем 2</i>	20	4	6	10	18	4	2	12
Змістовний модуль 3. Психологія спілкуванні і діяльності								
Тема 5. Психологічні закономірності спілкування і взаємодії людей.	14	2	2	10	18	1	1	16
Тема 6. Психологія міжособистісного спілкування. Особистість у групі.	14	2	2	10	17	1		16
<i>Разом за змістовим модулем 3.</i>	28	4	4	20	35	2	1	32
Разом	90	14	16	60	90	10	4	76

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОБСЯГ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Анотація лекційних занять

Тема 1.

Предмет психології, її задачі.

Психологія як цілісна система наук, що розвивається. Приклади явищ, які вивчає сучасна психологія. Психологія як наука про душу. Психологія явищ

свідомості. Поведінка як предмет психології. Психологія як наука про факти, закономірності та механізми психологічної діяльності. Розподіл психічних явищ на процеси, становища та явища особистості.

Фундаментальні та прикладні галузі психології. Загальні та спеціальні галузі психології. Комплекс задач психології в галузях: підвищення ефективності діяльності людини; охорона здоров'я людей; функціонування та розвитку груп, колективів;

Місце психології в системі наук. Зв'язок психології з усіма науками.

Тема 2.

Психологічна характеристика особистості.

Поняття особистості у психології. Людина, індивід, особистість, індивідуальність. Особистість як об'єкт і суб'єкт соціальної взаємодії. Склад і структура особистості: спрямованість особистості, що визначає її активність і діяльність; індивідуально-психофізіологічні властивості особистості; соціально-психофізіологічна характеристика особистості; соціально-генетичний аспект особистості. Свідоме і несвідоме у структурі особистості. Рівень домагань. Самоповага. Формування та розвиток особистості.

Поняття про темперамент. Історія розвитку вчення про темперамент. Фізіологічні основи темпераменту. Тип вищої нервової діяльності і темперамент. Психологічна характеристика та властивості типів темпераменту: холерик, сангвінік, флегматик, меланхолік. Особистість і темперамент: проблеми виховання, навчання і професійної діяльності.

Поняття про характер. Природні і соціальні передумови формування характеру. Структура характеру. Провідні риси характеру (емоційно-вольові, когнітивно-пізнавальні (інтелектуальні), морально-ціннісні, мотиваційні). Акцентуації рис характеру.

Тема 3.

Психічні стани особистості.

Характеристика психічних станів. Функціональні: інтелектуальні, емоційні, вольові, психомоторні, мотиваційні. Домінування функціональних станів для успішного здійснення відповідної діяльності. Загальні психічні стани: підйому, гноблення, готовності, апатії, упевненості, невпевненості тощо. Домінування, як визначення своєрідності загального настрою психіки людини. Стенічні психічні стани особистості: активність, піднесення, ентузіазм, мобілізованість психіки, психологічна готовність до діяльності, впевненість, рішучість та ін. Формування відповідних базових основ для виникнення стенічних психічних станів: високого професіоналізму, міцних моральних переконань, стійкої системи ціннісних і смислових утворень особистості, волі, умінь і навичок саморегуляції психічних станів. Астенічні психічні стани особистості: пасивність, втома, тривожність, страх у різних формах його прояву, невпевненість, психічна напруженість, деморалізованість, апатія, фобічні стани, фрустрації та ін.

Тема 4

Психічні процеси

Поняття про відчуття: відчуття як первинна форма орієнтування організму в довкіллі. Фізіологічна основа відчуттів: органи чуття, аналізатори, рецептори. Адекватні і неадекватні подразники. Класифікація та види відчуттів: дистантні (зорові, слухові, нюхові), контактні (смакові, больові, тактильні); екстероцептивні; інтероцептивні (органічні відчуття); пропріоцептивні (кінестетичні, статичні). Загальні закономірності відчуттів: пороги чутливості, адаптація, взаємодія відчуттів, сенсibiliзація, синестезія, контраст, індукція. Властивості відчуттів: якість, інтенсивність, тривалість, просторова локалізація.

Поняття про сприймання. Природа сприймання. Взаємозв'язки аналізаторів у процесі сприймання. Фізіологічні основи сприймання. Сприймання як дія. Загальні властивості та індивідуальні особливості сприймання (предметність, цілісність, структурність, контактність,

осмисленість, категоріальність, вибірковість, апперцепція, динамічний стереотип, установка). Класифікація і види сприймання: за провідним аналізатором (зорові, слухові, нюхові, смакові, дотикові, статичні, кінестетичні); за формами існування матерії (простору, руху, часу). Мимовільне та довільне сприймання. Спостереження як форма довільного сприймання.

Поняття про пам'ять. Пам'ять людини (довільна, логічна, опосередкована, механічна). Зв'язок пам'яті людини з її здібностями та діяльністю. Класифікація і види пам'яті: за часом збереження матеріалу (миттєва, короткочасна, оперативна, довготривала); за переважаючим аналізатором (зорова, слухова, тактильна, смакова, нюхова); за змістом того, що запам'ятовується і відтворюється (образна, словесно-логічна, рухова, емоційна); за характером участі волі у процесах запам'ятовування і відтворення матеріалу (мимовільна і довільна). Процеси і закономірності пам'яті: запам'ятовування (мимовільне - довільне, механічне - логічне, оперативне). Заучування і прийоми його організації. Умови ефективності запам'ятовування. Відтворення (мимовільне - довільне, впізнавання, пригадування, спогади). Збереження і забування. Індивідуальні особливості і типи пам'яті.

Поняття про мислення. Зв'язок мислення з мовою, мовленням та чуттєвим пізнанням людини. Функціонально-операційна сторона мислення. Мислительні дії й операції (порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, конкретизація, класифікація, систематизація). Логічні форми мислення: поняття, судження, умовиводи. Мислення, як діяльність: процес розв'язування задач. Класифікація та види мислення: за змістом (наочно-дієве, наочно-образне, абстрактне); залежно від змісту завдань, до розв'язання яких воно застосовується (технічне, наукове, художнє); за характером завдань (практичне, теоретичне, інтуїтивне, аналітичне); за ступенем новизни й оригінальності (репродуктивне і продуктивне). Індивідуальні відмінності у мисленні людини (глибина - поверховість, послідовність - непослідовність, самостійність - несамостійність, критичність - некритичність, гнучкість - негнучкість, швидкість - повільність).

Поняття про уяву як вищий пізнавальний процес. Фізіологічна основа уяви. Процеси, основні прийоми створення образів уяви (акцентування, гіперболізація, аглютинація, типізація, схематизація, аналогія). Класифікація та види уяви: у зв'язку із застосуванням волі (активна - довільна; пасивна - мимовільна); залежно від характеру діяльності людини (продуктивна - творча; репродуктивна - відтворююча); за змістом (художня, технічна, наукова). Функції уяви (уявлення дійсності в образах; регулювання емоційних станів; участь у довільній регуляції пізнавальних процесів і станів; формування внутрішнього плану дій). Індивідуальні особливості уяви (широта, змістовність, сила, яскравість, повнота, стійкість, різносторонність, реалістичність, дієвість). Уява та органічні процеси. Идеомоторні акти. Уява і творчість. Роль уяви в різних видах діяльності (науковій, технічній, художній).

Поняття про емоції і почуття. Функції емоцій і почуттів. Психологічні теорії емоцій, їхня фізіологічна основа. Види емоцій: прості і складні, вроджені і набуті. Види почуттів: моральні, інтелектуальні, естетичні. Форми переживання емоцій і почуттів: афекти, настрої, стрес, пристрасті, потяги. Емоційні стани (страх, тривога, сором, гнів, роздратування, радість та ін.)

Поняття про волю. Ознаки вольової поведінки. Функції волі (спонукальна і гальмівна; спрямовуюча і регулююча). Природа волі (реактивна, рефлекторна, мотиваційна, регуляційна, «вольового вибору»). Вольова регуляція поведінки: внутрішня і зовнішня. Внутрішній (інтернальний) та зовнішній (екстернальний) локус контролю. Критерії вольової поведінки. Вольові дії (довільні і мимовільні). Простий і складновольовий акт. Основні фази (структура) складної вольової дії. Потяг, бажання, хотіння як форми прояву волі. Класифікація вольових якостей особистості: первинні (базальні) - сила волі, енергійність, наполегливість, витримка, сміливість тощо; вторинні (характерологічні) - хоробрість, рішучість, упевненість у собі, самоволодіння та ін.; третинні (морально-ціннісні) - відповідальність, принциповість, обов'язковість, ініціативність, діловитість та ін. Розвиток та виховання вольової активності людини: позитивні та негативні вольові якості.

Поняття про увагу. Функції уваги. Види уваги: мимовільна (пасивна) і довільна (активна), післядовільна; природня і соціально-обумовлена; безпосередня й опосередкована; чуттєва, інтелектуальна, моторна. Форми уваги: зовнішня і внутрішня; колективна, групова, індивідуальна. Властивості уваги: спрямованість, зосередженість, стійкість, тривалість, концентрація, інтенсивність, коливання (флуктуація), розподіл, перемикавання, обсяг, широта, активність. Основні критерії розвинутої уваги.

Тема 5.

Психологічні закономірності спілкування і взаємодії людей.

Поняття про спілкування. Взаємне сприйняття і розуміння. Роль першого враження у виникненні психічного контакту. Взаємна оцінка та взаєморозуміння. Соціальна та психологічна функції спілкування. Засоби спілкування: мова і мовлення в психічному розвитку людини. Невербальні засоби спілкування, їхня роль у діяльності вчителя. Фізіологічні механізми мовленнєвої діяльності. Види мови і мовлення: монологічне, діалогічне; усне, письмове; внутрішнє, зовнішнє. Елементи мови і мовлення. Функції мови і мовлення: експресивна, змістова. Функції спілкування: регулювання спільної діяльності; пізнання і формування свідомості людини; самовизначення індивіда. Форми спілкування: анонімне; функціонально-рольове; педагогічне. Ефективність та стилі спілкування («спільна творчість», «дружня прихильність», «загравання», «залякування», «дистанція», «менторський»). Оволодіння навичками спілкування.

Тема 6.

Психологія міжособистісного спілкування. Особистість у групі.

Сприймання і розуміння людьми один одного як аспект міжособистісного спілкування. Взаємини та ставлення. Функції спілкування (комунікативна, перцептивна, інтерактивна). Взаємний вплив та пізнання у процесі

міжособистісного спілкування. Типові труднощі і техніка міжособистісного спілкування. Кризи і конфлікти в житті людини. Класифікація груп у психології. Рівні соціально-психологічного розвитку груп. Вплив групи на особистість та особистості на групу. Референтні групи й особистість. Проблема конформізму і нонконформізму.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Практичне заняття – форма навчального заняття, при якому студент під керівництвом викладача особисто проводить натурні або імітаційні експерименти чи досліді з метою практичного підтвердження окремих теоретичних положень даної навчальної дисципліни, набуває практичних навичок роботи з методикою експериментальних досліджень у конкретній предметній галузі.

Підготовка студентів до практичних занять передбачає таку послідовність роботи:

- ознайомлення з планом практичного заняття;
- оволодіння теоретичним матеріалом за темою заняття;

- опрацювання та конспектування літератури, яка пояснює ті явища, котрі будуть досліджуватися студентами;
- оволодіння термінами, необхідними для розуміння суті дослідження.

Критерії оцінювання підготовки до практичного заняття. При оцінюванні практичного заняття викладач акцентує увагу на:

- наявності конспекту першоджерел;
- активності студентів на лабораторному занятті;
- правильності виконання дослідження, обробці його результатів та ґрунтовності висновків про результати дослідження.

Практичне заняття 1. (2 год.) Предмет психології, її задачі

Питання до самостійної роботи та обговорення:

1. Становлення психології як науки про сутність і закономірності розвитку психіки; завдання психології.
2. Основні галузі психології.
3. Основні форми прояву психіки та їхній взаємозв'язок (психічні процеси, стани, властивості).
4. Генетичні основи психіки і поведінки.

Практичне заняття 2. (2 год.) Психологічна характеристика особистості.

Питання до самостійної роботи та обговорення:

1. Проблема особистості у психології. Індивідуально-психологічні особливості особистості: характер, темперамент, здібності. Здібності, їх види та рівні. Природні передумови розвитку здібностей. Обдарованість, майстерність, талант, геніальність.
2. Діяльність людини. Звички. Загальна характеристика ігрової, навчальної та трудової діяльності. Провідна діяльність у певному віці.
3. Поняття про темперамент як сукупність індивідуальних проявів динаміки психічної діяльності людей.

4. Фізіологічна основа темпераменту та характеристика чотирьох основних типів нервової системи.
5. Психологічні особливості та властивості типів темпераменту (холерик, сангвінік, флегматик, меланхолік).
6. Вплив темпераменту на індивідуальний стиль діяльності людини.
7. Поняття про характер. Природна основа та соціальні впливи на формування характеру.
8. Структура та характеристика провідних рис характеру людини.

Практичне заняття 3. (2 год.) Психічні стани особистості

Питання до самостійної роботи та обговорення:

1. Поняття психічного стану.
2. Класифікація психічних станів.
3. Основні характеристики психічних станів (втоми, монотонії, напруження і перенапруження, фрустрації).
4. Методи психорегуляції.

Практичне заняття 4, 5, 6. (6 год.) Психічні процеси

Питання до самостійної роботи та обговорення:

1. Поняття про відчуття. Значення відчуттів у житті людини, їх походження. Фізіологічні основи відчуттів.
2. Класифікація та види відчуттів і їхня характеристика. Закономірності та властивості відчуттів.
3. Поняття про сприймання, його фізіологічна основа.
4. Властивості та індивідуальні особливості сприймання.
5. Класифікація та види сприйнять. Сприймання та спостереження.
6. Поняття про пам'ять. Фізіологічні та біохімічні процеси пам'яті.
7. Класифікація та різновиди пам'яті. Взаємозв'язок і взаємодія різних видів пам'яті. Кількісні та якісні характеристики пам'яті.

8. Поняття про мислення як вищу форму пізнавальної діяльності. Основні теорії мислення. Мислительні процеси та операції, їхня характеристика.
9. Види мислення, їхні особливості та характер взаємодії. Індивідуальні особливості мислення
10. Основні етапи процесу вирішення мислительних задач. Проблемна ситуація і задача.
11. Поняття про уяву, її фізіологічна основа. Процеси створення образів уяви.
12. Класифікація і види уяви. Функції та індивідуальні особливості уяви.
13. Поняття про емоції та почуття, їхня фізіологічна основа. Загальні властивості емоцій і почуттів
14. Види емоцій і почуттів, їхня характеристика. Форми переживання емоцій і почуттів.
15. Поняття про волю. Значення волі в організації діяльності і спілкування людини.
16. Функції волі: емоційно-вольова регуляція поведінки.
17. Зв'язок вольової регуляції поведінки з боротьбою мотивів, потребами і цілями людини. Воля і рефлексія.
19. Проблема взаємозв'язку високого рівня свідомості та «сили волі» особистості. Умови розвитку і формування та особливості виховання вольової активності людини.
20. Поняття про увагу, її фізіологічна основа.
21. Роль та значення уваги в житті і діяльності людини. Функції уваги.
22. Види уваги, їхня характеристика. Властивості уваги та особливості їх взаємодії. Вікові та індивідуальні особливості уваги.

Практичне заняття 7. (2 год.) Психологічні закономірності спілкування і взаємодії людей.

Питання до самостійної роботи та обговорення:

1. Вербальні і невербальні засоби спілкування.

2. Фізіологічні механізми мовленнєвої діяльності.
3. Види та функції мови і мовлення.
4. Функції і форми спілкування.
5. Умови, шляхи і прийоми розвитку мовлення та оволодіння навичками спілкування.
6. Основні стилі спілкування та їхня ефективність у різних видах діяльності.

Практичне заняття 8. (2 год.) Психологія міжособистісного спілкування. Особистість у групі.

Питання до самостійної роботи та обговорення:

1. Психологічні механізми міжособистісних стосунків.
2. Міжособистісні стосунки як основа соціалізації особистості.
3. Характеристика функцій спілкування.
4. Кризи і конфлікти в житті людини.
5. Класифікація груп, їхня характеристика.
6. Взаємовпливи в групі.

ВИМОГИ ДО ВИКОНАННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Самостійна робота студента є невід'ємною складовою організації навчання у вищому навчальному закладі, в процесі якої заплановані завдання виконуються студентом під методичним керівництвом викладача, але без його безпосередньої участі. Самостійна робота студента сприяє формуванню високої культури розумовою праці, придбанню прийомів і навичок самостійної роботи, умінню розумно витратити і розподіляти свій час, набувати і засвоювати необхідну для успішного навчання і професійного становлення інформацію. Самостійна робота розвиває у студентів такі якості, як організованість, дисциплінованість, ініціативність; виробляє розумові операції (аналіз, синтез, порівнювання тощо); вчить самостійному мисленню; дозволяє сформуванню індивідуального стилю роботи, який найбільше відповідає особистим здібностям і пізнавальним навичкам студента.

Самостійна робота студентів з вивчення дисципліни «Психологія» передбачає виконання таких завдань:

- створення наочних зображень (схем, діаграм, таблиць), які дозволяють впорядкувати засвоєний матеріал, встановити співвідношення між його елементами;
- виконання індивідуального модульного завдання;
- самостійна робота з каталогом першоджерел з метою складання бібліографії наукової та науково-популярної літератури відповідно до теми заняття.

Навчальна дисципліна «Психологія» передбачає, що студенти отримують знання, вміння і навички, необхідні для ефективного навчання, виховання, мотивації та розвитку. Самостійна робота спрямовується на закріплення психологічних знань, практичних умінь і навичок упровадження сучасних психологічних теорій і методик у навчальний процес.

У процесі самостійної роботи студенти мають вивчити:

- структуру психологічної науки та її місце в системі сучасних знань;
- особливості застосування методів психології;
- способи відображення індивідом предметів та явищ навколишньої дійсності;
- особливості протікання базових та пізнавальних психічних процесів;
- різновиди та форми людських переживань;
- теорії емоцій та почуттів;
- психологічні теорії темпераменту, характеру;
- структуру особистості;
- сутність та функції несвідомого, свідомого й надсвідомого в психічній діяльності людини;
- закони та етапи розвитку особистості;
- основні психологічні підходи до вивчення особистості.

Робота з літературними джерелами. Конспект базової літератури. Для плідної роботи з літературними джерелами студенту корисно скласти свою

власну бібліографію. Процес читання має відбуватися повністю, вдумливо, до незрозумілих питань слід обов'язково повертатися, наводити додаткові довідки, щоб зрозуміти сутність думки автора. Значення незнайомих термінів слід одразу ж з'ясувати за тлумачними словниками, енциклопедіями або спеціалізованими довідниками. У процесі роботи з літературою корисно робити виписки найважливіших думок, формулювань, висловів на окремих аркушах паперу із зазначенням автора, джерела, сторінок і абзаців. Для кращого засвоєння матеріалу, розвитку творчого мислення основний зміст прочитаного доцільно формулювати у вигляді тез. Класичні визначення, оригінальні думки, вислови слід записувати до конспекту повністю із посиланням на автора, джерело і сторінку.

Аналіз додаткової літератури має бути стислим, змістовним і записаним своїми словами та формулюваннями. У процесі конспектування важливо дотримуватись логічного зв'язку тексту. Корисно підкреслювати найважливіші теоретичні положення, визначення, висновки і робити помітки на полях.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тема 1. Предмет психології, її задачі. (10 год).

Питання до самостійної роботи:

1. Сучасні проблеми і питання, що розробляються в різних галузях психологічної науки.
2. Проблема біологічного і соціального в розвитку психіки і поведінки людини.
3. Основні генотипно обумовлені психологічні і поведінкові характеристики людини.
4. Основні етапи еволюції людини у зв'язку з її психічним, соціальним і культурним розвитком.

Тема 2. Психологічна характеристика особистості. (10 год).

Питання до самостійної роботи:

1. Активність і саморегуляція як стрижневі характеристики діяльності і поведінки особистості.
2. Характерні риси гри як одного з видів діяльності.
3. Характерні риси навчання як виду діяльності.
4. Умови взаємного переходу гри і праці в навчання і навпаки.
5. Психологічні особливості та властивості типів темпераменту (холерик, сангвінік, флегматик, меланхолік).
6. Вплив типу темпераменту на формування екстравертованих чи інтровертованих поведінкових характеристик людини.
7. Темперамент як основа для формування певних особистісних рис людини (вразливість, емоційність, тривожність, імпульсивність тощо).
8. Вплив темпераменту на індивідуальний стиль та ефективність діяльності людини.
9. Вікові особливості та основні умови і механізми формування характеру.
10. Вплив темпераменту на формування рис характеру особистості.

Тема 3. Психічні стани особистості(10 год).

Питання до самостійної роботи:

1. Поняття про психічні стани.
2. Характеристика емоцій.
3. Афективний стан та афект.
4. Настрій: емоційне забарвлення поведінки та діяльності.
5. Стресовий стан та його перебіг.
6. Зовнішні прояви емоційного стану.
7. Основні емоційні стани; класифікація.

Тема 4. Психічні процеси(10 год).

Питання до самостійної роботи:

1. Зв'язок відчуттів з властивостями зовнішнього і внутрішнього середовища організму. Психофізіологічні механізми формування відчуттів.

2. Спільне та відмінне у сприйняття та відчуттях, їхня роль у життєдіяльності людини. Зв'язок сприймання та моторики людини. Активний характер відчуттів і сприймань у взаємодії людини із середовищем.
3. Індивідуальні особливості пам'яті і здібності людини. Шляхи, прийоми і засоби тренування та покращання пам'яті. Фактори, що впливають на розвиток пам'яті. Особистість, пам'ять і мотивація.
4. Проблема генетичного зв'язку мислення і мовлення. Мовлення як матеріальна основа мислення. Особистісні властивості творчої людини: проблеми і шляхи розвитку творчого мислення. Альтернативні підходи до розвитку мислення.
5. Концепції розвитку мислення в онтогенезі.
6. Роль уяви в житті та професійній діяльності людини. Уява та індивідуальна творчість. Використання продуктів уяви в особистісних та проєктивних тестах. Вплив уяви на стан організму.
7. Зв'язок емоцій і почуттів з потребами людини. Роль емоцій і почуттів у сфері людських взаємин. Зв'язок моторики з емоційною сферою людини. Вплив органічних станів людини на її емоції та почуття.
8. Теорії волі і її природа. Дитячі ігри та їхня роль у розвитку волі людини. Зв'язок вольової регуляції поведінки з боротьбою мотивів, потребами і цілями людини. Воля і рефлексія. Умови розвитку і формування та особливості виховання вольової активності людини. Розлади складної вольової дії: чинники і наслідки.
9. Функції уваги в навчально-виховному процесі. Умови ефективного формування уважності; способи організації і керування увагою. Вікові та індивідуальні особливості уваги, умови розвитку післядовільної уваги.

Тема 5. Психологічні закономірності спілкування і взаємодії людей.

(10 год).

Питання до самостійної роботи:

1. Особливості, шляхи, прийоми і способи формування успішного спілкування. Основні стилі спілкування та їхня ефективність у різних видах діяльності.
2. Відмінності між мовою і мовленням.
3. Мова як суспільно-історичне явище.
4. Специфіка гносеологічного, семантичного, лінгвістичного і психологічного аспектів, проблеми мови і мовлення.

Тема 6. Психологія міжособистісного спілкування. Особистість у групі. (10 год).

Питання до самостійної роботи:

1. Роль міжособистісних стосунків у функціонуванні групи.
2. Спільна діяльність як взаємодія.
3. Група і її роль у розвитку людини як особистості.
4. Психологічні прояви співчуття особистості в групі.

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ

1. Поняття про індивіда, його ознаки.
2. Поняття про індивідуальність, рівні її прояву.
3. Поняття про особистість як центральну психологічну категорію, її ознаки.
4. Теорії особистості. Структура особистості.
5. Особистість як суб'єкт і об'єкт міжіндивідних відносин.
6. Фактори формування особистості.
7. Поняття про самосвідомість, її функції.
8. Структура самосвідомості.
9. «Образ — Я» та його компоненти.
10. Самооцінка та її види.
11. Механізми формування самооцінки.
12. Поняття про рівень домагань.
13. Психологічний захист, його призначення та види.
14. Поняття про діяльність, її функції.
15. Особливості внутрішньої та зовнішньої діяльності.

16. Структура діяльності.
17. Засоби діяльності. Основні види діяльності.
18. Поняття про спілкування, його структура.
19. Види спілкування (альтернативні підходи).
20. Засоби та функції спілкування.
21. Конфлікти, їх причини та шляхи вирішення.
22. Поняття про темперамент. Критерії темпераменту.
23. Історія розвитку вчення про темперамент.
24. Тип вищої нервової діяльності та темперамент.
25. Психологічна характеристика типів темпераменту.
26. Історія вивчення характеру. Поняття про характер, його структура.
27. Фізіологічні основи характеру.
28. Поняття про здібності. Теорії походження здібностей.
29. Види та рівні вияву здібностей. Механізми розвитку здібностей.

***ПЕРЕЛІК ЗАПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО СКЛАДАННЯ
ЕКЗАМЕНУ З ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОЛОГІЯ»***

1. Предмет психології. Головні галузі психологічних знань.
2. Поняття «особистість» у психології: індивід, особистість, індивідуальність.
3. Спілкування як соціально-психологічний феномен. Функції, види, засоби спілкування.
4. Комунікативна, перцептивна, інтерактивна сторони спілкування.
5. Міжособистісне сприйняття в процесі спілкування: ефект ореолу, новизни.
6. Поняття про групи. Класифікація груп у психології.
7. Особистість і колектив в психології. Типи поведінки людини в колективі. Психологічні механізми міжособистісних стосунків.
8. Пізнавальні процеси особистості: визначення, загальна характеристика.
9. Класифікація відчуттів, властивості відчуттів.
10. Загальні закономірності відчуттів. Відмінність відчуттів від сприймання.
11. Сприймання як психологічний процес. Основні властивості сприймань.

12. Види сприймань. У чому виявляється апперцепція у процесах сприймання?
13. Мимовільне та довільне сприймання. Спостереження як форма довільного сприймання.
14. Мислення як процес опосередкованого пізнання, поняття, види, форми.
15. Охарактеризуйте основні мислительні операції.
16. Різновиди мислення, їх характеристика. Мислення і мовлення.
17. Мислення як вища форма психічного відображення. Індивідуальні особливості мислення
18. Мовлення людини, його характеристика. Основні види та функції мовлення.
19. Мова, її головні елементи. Функції мови. Особливість мовлення як процесу, його різновиди.
20. Поняття про пам'ять як психічний процес. Індивідуальні особливості пам'яті.
21. Охарактеризуйте найважливіші особливості і типи пам'яті як пізнавального процесу. Роль пам'яті в психічному житті особистості.
22. Процеси і закономірності пам'яті. Закони і механізми запам'ятовування.
23. Заучування і його прийоми. Умови ефективності запам'ятовування.
24. Збереження і забування. Індивідуальні особливості пам'яті.
25. Поняття про увагу. Різновиди і форми уваги. Властивості уваги.
26. Основні властивості уваги: визначення, фізіологічні механізми та види.
27. Функції уваги. Основні властивості уваги, їх характеристика. Умови збереження стійкості довільної уваги.
28. Поняття про уяву як вищий пізнавальний процес: визначення, види, умови формування.
29. Основні процеси і прийоми створення образів уяви.
30. Характеристика образів репродуктивної та творчої уяви.
31. Зв'язок уяви з емоційно-вольовою сферою особистості.
32. Індивідуальні особливості уяви.
33. Зв'язок мислення та уяви.

34. Емоційна сфера особистості. Розвиток емоційної сфери в онтогенезі. Подолання негативних емоційних станів.
35. Поняття про емоції і почуття. Форми переживання почуттів.
36. Воля як вища психічна функція. Ознаки вольової поведінки.
37. Вольові якості особистості. Функції волі.
38. Класифікація вольових якостей особистості.
39. Зв'язок вольової регуляції поведінки з боротьбою мотивів, потребами і цілями людини.
40. Природа характеру людини. Структура характеру. Фактори, які впливають на формування характеру.
41. Характер як сукупність стійких індивідуально-своєрідних властивостей особистості. Акцентуації рис характеру.
42. Типи темпераментів, їх характеристика. Головні властивості темпераменту.
43. Темперамент як індивідуально-психологічна властивість особистості. Фізіологічні основи темпераменту.
44. Темперамент як основа для формування певних особистісних рис людини (вразливість, емоційність, тривожність, імпульсивність тощо).
45. Вплив темпераменту на індивідуальний стиль та ефективність діяльності людини.
46. Поняття про здібності. Рівні та види здібностей.
47. Природні і соціальні передумови здібностей. Структура здібностей. Шляхи та умови розвитку здібностей.
48. Здібності як індивідуально-своєрідні особливості людини.
49. Взаємозв'язок навчання та розвитку задатків та здібностей.
50. Сутність загальних та спеціальних здібностей.
51. Види здібностей. Індивідуальні відмінності у здібностях людей.
52. Діяльність: визначення, психологічна структура, основні види.
53. Зміст і структура діяльності. Способи діяльності, процес їх опанування.
54. Засоби спілкування. Невербальні засоби спілкування, їхня роль в професійній діяльності.

ГЛОСАРІЙ З ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОЛОГІЯ»

Абсолютна чутливість - показник здатності відчувати подразники мінімальної величини, що діють на аналізатори людини. Абсолютна чутливість - індивідуальна характеристика, що специфічна для кожної людини.

Абсолютний поріг чутливості - кількісна характеристика відчуттів, мінімальна та максимальна величина подразника, що викликає адекватні відчуття. Мінімальної сили подразник становить нижній абсолютний поріг відчуття, а максимальний - відповідно верхній абсолютний поріг відчуття.

Абстрагування - операція мислення, що полягає у визначенні істотних ознак та властивостей предмета чи явища при одночасному відволіканні від неістотних.

Абстрактне мислення - один із найскладніших специфічно людських видів мислення, що передбачає розуміння та використання понять, термінів та інших абстрактних категорій.

Абулія - патологічне порушення психічної регуляції дій. Проявляється у відсутності спонукань до діяльності, в нездатності прийняти рішення і здійснити потрібну дію, хоча необхідність її усвідомлюється.

Автоматизм - послаблення або відсутність контролю свідомості при виконанні певних дій. Виявляється в двох напрямках - відсутній контроль за виконанням самої дії - автоматизм навички, не усвідомлюється причина виконання певної дії - навичковий автоматизм.

Авторитет - 1) вплив індивіда, що базується на положенні, посаді, або статусі, що він займає: 2) визнання за індивідом права на прийняття відповідального рішення в умовах спільної діяльності.

Авторитетність - властивість людини мати певну вагу серед людей, бути для них джерелом ідей і користуватися визнанням і повагою.

Аглотинація - механізм створення нових образів уявою, що виявляється у поєднанні декількох компонентів різних образів. Шляхом такого умовного «склеювання» виникли образи русалки, кентавра тощо.

Агнозія - порушення різних видів сприймання, що виникає при певних ураженнях мозку. Буває зоровою, тактильною, слуховою.

Аграфія - неможливість виконувати рухи, необхідні для письма, що виникає внаслідок різних розладів мовлення. Дані порушення письма проявляються або в повній втраті здатності до написання, або в грубому викривленні слів, пропусках складів і літер, нездатності об'єднувати літери в склади, склади в слова тощо.

Агресивність - емоційний стан або особистісна риса людини, що характеризується грубістю, нестриманістю, прагненням невмотивовано заподіяти шкоду іншим людям. Як ситуативний вияв прийнятна для всіх людей, але постійні прояви оцінюються як шкідливі для суспільства та самої людини.

Агресія - дії чи наміри людини заподіяти навмисну шкоду іншим чи собі, прояви ворожості, нападу тощо.

Адаптація - в широкому розумінні - пристосування до подразників, зовнішніх умов існування. Найчастіше проявляється в людини як сенсорна - зміна чутливості як реакція пристосування аналізатора до подразника, і соціальна - процес та результат активного пристосування людини до нових умов соціального середовища.

Адекватність - філософське поняття, що вживається в психології як відповідність суб'єктивних образів психіки людини об'єктивній дійсності (наприклад, сприймання, уяви, самооцінки).

Ажитація - афективна реакція людини, що проявляється у відповідь на загрозу для життя, аварійну ситуацію та інші психогенні фактори.

Активність - всезагальна характеристика живих істот, їх власна динаміка як джерело перетворення або підтримання ними життєво значимих зв'язків з навколишнім світом.

Актуалізація - перехід психічних характеристик в робочий стан, використання їх людиною. Термін вживається переважно по відношенню до пізнавальних процесів - пам'яті, уваги, мислення та уваги як стану свідомості.

Акцентуація рис характеру - надмірне посилення окремих рис характеру людини, крайній варіант норми, що може викликати особистісні проблеми.

Альтруїзм - особистісна риса, що виявляється в безкорисній турботі про благо інших людей, готовності поступатися своїми інтересами заради інших осіб.

Амбівалентність емоційна - суперечливе переживання людиною двох протилежних емоцій чи почуттів одночасно до одного об'єкту (любові і ненависті, радості і суму), поведінкова - прагнення до одночасних дій в двох протилежних взаємовиключних напрямках.

Амнезія - порушення пам'яті, що виникає внаслідок різних локальних уражень мозку. Аналіз (як мислительна операція) - розумове розчленування певного предмету чи явища на окремі складові компоненти; протилежність синтезу як операції мислення.

Аналізатор - нервовий апарат, що здійснює функцію аналізу і синтезу подразників, що надходять із зовнішнього і внутрішнього середовища організму.

Аналогія (як механізм уяви) - створення нових образів на основі реально існуючих об'єктів дійсності. Найпоширенішою є технічна аналогія (птаха став праобразом створення літака тощо).

Анкетування - метод психологічного чи соціального дослідження, що здійснюється на основі письмового опитування значної кількості людей за певним підбором запитань - анкетною. В анкеті використовуються відкриті запитання, що передбачають довільну відповідь опитуваного, закриті (вибір

одного чи декількох варіантів із запропонованих) та напіввідкриті (задані дослідником відповіді доповнюються власним варіантом респондента).

Апатія - стан, що характеризується емоційною пасивністю, байдужістю, спрощенням почуттів, послабленням спонукань та інтересів.

Апперцепція - властивість сприймання, що характеризує його залежність від попереднього досвіду людини, її потреб, переконань, знань та інтересів; отже, апперцепція виступає як індивідуальна властивість сприймання конкретної особистості.

Апраксія - порушення довільних цілеспрямованих рухів і дій, що відноситься до розладів вищого рівня організації рухових актів. Виокремлюють наступні основні форми апраксії: кінестетична (розпад потрібного набору дій внаслідок порушення кінестетичного аналізу й синтезу; просторова - порушення зорово-просторової організації рухового акту (максимальне ускладнення рухів, що здійснюються в різних просторових площинах) та ін.

Асоціація - зв'язок між певними психічними образами, при якому використання одного викликає згадування іншого. Вперше поняття запропоноване Арістотелем, що виділяв три види простих асоціацій - за подібністю (образи пов'язуються в пам'яті, тому що схожі), контрастом (зв'язок встановлюється через різку несхожість, протилежність образів) та суміжністю (образи предметів або явищ знаходяться в одному логічному ряду). Однак в психіці практично не зустрічається таких простих асоціацій, на їх основі укладаються складні.

Астенія - нервово-психічна слабкість, що проявляється у підвищеній втомлюваності, виснаженості, зниженому порозі чутливості, нестійкості настрою, порушенні сну. Виникає внаслідок різних захворювань, а також надмірних розумових та фізичних перенапружень, тривалих емоційних переживань і конфліктів.

Астенічні емоції - вид емоцій за ознакою впливу на організм, переживання яких супроводжується послабленням, пригнічення та зниженням життєвих сил людини. Астенічні емоції протилежні за змістом стеничним.

Атракція - поняття, що позначає виникнення при сприйнятті людини людиною привабливості однієї з них для іншої.

Афазія - порушення мовлення, що виникає внаслідок локальних уражень кори лівої півкулі мозку і являє собою системний розлад різних видів мовленнєвої діяльності.

Афект - бурхливий за перебігом та виявами емоційний стан, переживання якого супроводжується у людини втратою самовладання і порушенням правильності сприймання дійсності. Афект може викликатись швидким наростанням як позитивних, так і негативних емоцій.

Аферентний - поняття, що характеризує перебіг процесу нервового збудження по нервовій системі в напрямку від периферії тіла до головного мозку.

Бажання - переживання людиною своїх потреб, прагнення щось здійснити чи досягти, що завжди має усвідомлений характер.

Бар'єр смисловий - взаємонепорозуміння між людьми, що є наслідком того, що одне і те саме явище має для них різний смисл.

Бар'єр психологічний - психічний стан, що проявляється в неадекватній пасивності суб'єкта, що перешкоджає виконанню тих чи інших дій.

Безумовний рефлекс - реакція організму на зміни чи дію подразника з середовища, що має вроджений та незмінний характер. Безумовний рефлекс є основою для інстинкту.

Бесіда - як діагностичний психологічний метод - метод отримання інформації на основі усного спілкування із досліджуваним за гнучким планом.

Біль - психічний стан, що виникає в результаті надсильних або руйнівних впливів на організм при загрозі його існуванню або цілісності.

Біхевіоризм - напрям американської психології ХХ ст., що заперечує свідомість як предмет наукового пізнання і розглядає психіку як сукупність різних форм поведінки (як сукупності реакцій організму на стимули зовнішнього середовища).

Больові відчуття - негативно забарвлені відчуття, що виникають внаслідок надмірного подразнення рецепторів організму, а також хвороби чи уражень внутрішніх органів.

Брока центр - руховий мозковий центр мовлення людини, встановлений і описаний французьким вченим П. Брока. При ураженні центру Брока людина розуміє мову інших, але втрачає здатність вимовляти слова.

Вербальний - словесний, мовний.

Верніке центр - слуховий мозковий центр мовлення, що був відкритий німецьким вченим К. Верніке. При ураженні цього центру людина втрачає здатність розуміти мовлення інших людей.

Взаємодія - процес безпосереднього або опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) одне на одного, що породжує їхню взаємообувленість і зв'язок.

Взаємодія відчуттів - властивість відчуттів, що проявляється в зміні чутливості одного аналізатора під впливом подразника, що подається на інший аналізатор.

Вибірковість сприймання - властивість сприймання, що передбачає його залежність від найважливіших на даний момент потреб, інтересів, установок конкретної людини (увага при сприйманні зосереджується на найважливіших, найпотрібніших образах дійсності).

Виразні рухи - зовнішнє вираження психічних станів, особливо емоційних, що проявляється в міміці, пантоміміці, «вокальній» міміці.

Витіснення - один із деструктивних механізмів психологічного захисту, сформульований З. Фрейдом, що діє за принципом цілеспрямованого вигнання, штучного забування неприйнятних для людини думок, прагнень, вражень. Ці думки переходять із усвідомлюваного на підсвідомий рівень, продовжуючи негативно впливати на поведінку індивіда.

Вища нервова діяльність - умовно-рефлекторна діяльність вищих відділів центральної нервової системи, що забезпечує роботу найскладніших психофізіологічних систем.

Вищі психічні функції - складні системи психічні процеси, що формуються за життя і є соціальними за своїм походженням.

Вібраційні відчуття - вид шкіряних відчуттів, які виникають на основі коливання, руху певних подразників (повітря, предметів).

Відображення - загальна властивість матеріальних об'єктів реагувати на вплив оточуючого середовища. Органічні форми матерії мають складніші форми відображення порівняно з неорганічними.

Відображення теорія - матеріалістична теорія пізнання, яка стверджує, що психіка - суб'єктивний образ об'єктивного світу, тобто людина своєрідно пізнає реальні явища дійсності.

Відраза - негативна емоція, що викликається зіткненням людини з якимись неприємними, бридкими, неприйнятними предметами чи явищами.

Відтворення - один із процесів пам'яті, що характеризується поживленням, активізацією у свідомості образів предметів чи явищ, що раніше сприймалися. Відтворення буває мимовільним (відбувається без попередньо поставленої мети та вольових зусиль) та довільним (при його роботі наявна мета та докладаються зусилля волі).

Відчуття - психічний пізнавальний процес, що полягає у відображенні мозком окремих властивостей предметів або явищ, а також станів організму, що діють на даний момент. Фізіологічною основою відчуттів є діяльність аналізаторів. Поряд зі сприйманням відчуття складає базовий чуттєвий рівень пізнання.

Військова психологія - галузь психології, що вивчає психологічні особливості різних видів військової діяльності залежно від суспільно-історичних умов, рівня військової техніки, характеристик особистості бійця, особливостей військового колективу, методів бойової та політичної підготовки.

Вікова психологія - галузь психологічної науки, що вивчає закономірності розвитку та функціонування психіки людини на всіх етапах її життя.

Воля - усвідомлювана саморегуляція людиною діяльності та поведінки, спрямована на досягнення мети і подолання перешкод. Воля в психічній

діяльності людини виконує дві взаємопов'язані функції - спонукальну (спрямування активності на досягнення бажаної мети) та гальмівну (утримання від небажаних дій та вчинків).

Вольова дія - різновид людських дій, що характеризується усвідомленням мети і перешкод на шляху до її досягнення та докладанням вольових зусиль.

Впізнання - найпростіша форма відтворення в пам'яті попереднього досвіду, при якій активізація образу відбувається в умовах його повторного сприймання.

Вплив - процес і результат зміни індивідом поведінки іншої людини, її установок, намірів, уявлень, оцінок в ході взаємодії з ним.

Вправлення - багаторазове виконання певної дії з метою її засвоєння. Результатом вправлення є сформовані навичка чи вміння.

Врівноваженість нервової системи - властивість нервових процесів, що виражається у співвідношенні між збудженням і гальмуванням. Ця категорія визначена І. П. Павловим і у поєднанні з силою та рухливістю нервової системи визначає тип вищої нервової діяльності.

Вразливість - підвищена емоційна чутливість людини до всіх подій та явищ навколишньої дійсності.

Врівноваженість нервової діяльності - властивість нервової системи, що разом із силою та рухливістю покладена І. П. Павловим в основу визначення типу вищої нервової діяльності; проявляється як збалансованість, ступінь узгодженості роботи базових нервових процесів збудження і гальмування.

Втомлюваність - послаблення, зниження працездатності організму під впливом тривалого навантаження. В психології розрізняють фізичну втомлюваність як наслідок, приміром, навантаження організму, та психічну - через тривалу розумову діяльність, стресові фактори тощо.

Вчинок - свідома дія людини, що скерована волею й виходить з певних переконань суб'єкта.

Галюцинації - патологічне порушення перцептивної діяльності, що полягає в сприйнятті об'єктів, які даний момент не впливають на відповідні органи відчуттів.

Гальмування - один із базових нервових процесів, що виявляється в послабленні або припиненні діяльності нейронів. Поряд із збудженням гальмування складає основу нервової діяльності.

Геніальність - особистісна характеристика людини, що базується на найвищому рівневі розвитку здібностей та виявляється у створенні винятково значимих для людства продуктів творчої діяльності.

Геронтопсихологія - галузь вікової психології, що вивчає психологічні особливості людей похилого віку.

Гештальт - функціональна структура, яка впорядковує розмаїття окремих явищ.

Гештальтпсихологія - напрям у західній психології, який виник в Німеччині в першій третині ХХ ст. і висунув програму вивчення психіки з точки зору цілісних структур (гештальтів), первинних по відношенню до своїх компонентів.

Гіперболізація - механізм створення нових образів уявою на основі збільшення чи зменшення образу предмета чи його окремих компонентів. Гіперболізація найчастіше використовується в мистецтві, літературі, фольклорі (образи велетнів, ліліпутів тощо).

Гіпноз - тимчасовий стан свідомості, що характеризується звуженням її обсягу і різким фокусуванням на змісті навіювання, що пов'язане зі зміною функції індивідуального контролю і самосвідомості.

Гіпотеза - уявне припущення щодо можливості чи неможливості існування, виникнення, роботи певних об'єктів, фактів чи явищ дійсності.

Гнів - одна із базових емоцій негативного прояву, що викликається суттєвим незадоволенням потреб людини.

Гра - див. ігрова діяльність.

Група - певне соціальне об'єднання, що відокремлюється на основі конкретних ознак (спільна організація, діяльність, міжособистісні взаємини).

Група неформальна - реальна соціальна спільність, яка не має юридично фіксованого статусу, що добровільно об'єднана на основі інтересів, дружби і симпатій або на основі прагматичної користі.

Група офіційна (формальна) - реальна або умовна соціальна спільність, яка має юридично фіксований статус, члени якої в умовах суспільного розподілу праці об'єднані соціально заданою діяльністю.

Група реальна - обмежена в розмірах спільність людей, що існує в загальному просторі й часі та об'єднана реальними відносинами (наприклад, шкільний клас, робоча бригада, військовий підрозділ, сім'я тощо).

Група референтна - реальна чи умовна суспільна формація, на норми та цінності якої орієнтується певний індивід та в якій він може якнайкраще проявити себе як особистість.

Група умовна - об'єднана за певною ознакою (характером діяльності, статтю, віком, рівнем освіти, національністю тощо) спільність людей, що є об'єктом вивчення соціальної психології і включає суб'єктів, які не мають прямих чи опосередкованих взаємостосунків одне з одним.

Гуманістична психологія - напрям в американській психології другої половини ХХ ст., в якому людина розглядається як духовна істота, що ставить перед собою мету самовдосконалення і прагне до її досягнення.

Деду́кція - механізм утворення умовиводів, побудований на логічному переході від загальних до конкретних суджень. Деду́кція є протилежною індукції.

Дежеріна центр - зоровий центр мовлення, відкритий російським вченим Дежеріним. При ураженні цього центру мозку людина втрачає здатність розуміти писемне мовлення (читати).

Депресія - тривалий негативний емоційний стан людини, емоційний розлад, що супроводжується почуттям пригніченості, тотальної апатії, зниженням активності у всіх сферах психічного та фізичного життя людини. Депресія виникає внаслідок фізичних, психічних захворювань або як реакція на важкі життєві обставини.

Детермінізму принцип - вихідне наукове положення психології про те, що всяке психічне явище має свою причину і є залежним від неї.

Дидактогенія - негативний психічний стан учня (пригнічений настрій, страх, фрустрація та ін.), викликаний порушенням педагогічного такту з боку вихователя (педагога, тренера, керівника).

Динамічний стереотип - відносно стійка система умовнорефлекторних зв'язків у корі головного мозку, що утворюється в результаті життєдіяльності людини при багаторазовому впливі однакових подразників з навколишнього середовища. Сформований динамічний стереотип вказує на психофізіологічне пристосування людини до зовнішніх умов і виявляється в режимі, способі її життя.

Дистрес - негативний емоційний стан людини, що викликається надто тривалим чи надмірно сильним психофізіологічним напруженням і пригнічує всю життєдіяльність людини. Дистрес може виникати внаслідок попереднього переживання стресу.

Диференційна психологія - галузь психології, що вивчає психологічні відмінності як між індивідами, так і між групами людей, причини і наслідки цих відмінностей.

Діалог - поперемінний обмін репліками двох або більше людей.

Дія - основний реалізаційний компонент структури діяльності, спрямований на виконання певного поточного завдання. Дії бувають імпульсивними (немає усвідомленої мети та наслідків), довільними (усвідомлюється тільки мета) та вольовими (усвідомлюється і мета, і наслідки).

Діяльність - одна з основних категорій психологічної науки; внутрішня (психічна) і зовнішня (фізична) активність людини, що спрямована на досягнення свідомо поставленої мети. В науці прийнято розрізняти три онтогенетичні види діяльності людини - гру, навчання і працю.

Довготривала пам'ять - один з видів пам'яті за тривалістю збереження інформації, що забезпечує утримання мозком знань, вмінь та навичок, будь-якої інформації протягом тривалого періоду (місяці, роки, десятиріччя) і наділена величезним обсягом.

Домінанта - рефлекторна система, що тимчасово керує і обумовлює роботу нервових центрів на даний момент і тим самим надає поведінці певної спрямованості.

Досягнень мотивація - один з різновидів мотивації діяльності, пов'язаний з потребою індивіда досягати успіхів і уникати невдач.

Дотикові відчуття - один із видів шкіряних відчуттів, що виникає внаслідок подразнення поверхні тіла. Дотикові відчуття іноді називають тактильними. Друга сигнальна система - спосіб регуляції поведінки людини, що діє як реакція на мовні подразники з навколишнього середовища. Друга сигнальна система формується і функціонує тільки у людини в процесі життєдіяльності на основі першої.

Дружба - вид стійких, індивідуально-вибіркових міжособистісних стосунків, що характеризується взаємною прихильністю її учасників, взаємними очікуваннями почуттів у відповідь.

Душа - теологічний термін, що є історичним синонімом сучасної категорії - психіки; виникає ще в первіснообщинному суспільстві як позначення незрозумілих для людини явищ природної активності.

Егоїзм - негативна риса характеру людини, що виявляється в надмірній зосередженості на своєму «Я» при цілковитому ігноруванні інтересів інших людей.

Егоцентризм - специфічна орієнтація людини на саму себе, зосередженість на власних психічних проявах. Егоцентризм буває тимчасовим віковим, але в умовах неправильного формування особистості може перерости в егоїзм. За змістом егоцентризм проявляється в пізнавальній сфері людини (сприймання, мислення надміру суб'єктивного характеру), моральній (оцінка намірів та вчинків інших людей через проекцію власної особистості) та комунікативній (передача суб'єктом інформації іншим людям із накладанням власних поглядів).

Ейдетична пам'ять - різновид образної пам'яті, при якій людина здатна з виключною точністю і яскравістю зберегти образи зображень.

Ейфорія - стан надмірної веселості, зазвичай не викликаний об'єктивними обставинами.

Експеримент (в психології) - один із основних методів наукового пізнання психіки, що передбачає вивчення певних психічних проявів в спеціально створених або контрольованих умовах з активною роллю дослідника. За місцем проведення експеримент поділяють на природний (проведення в звичайних, природних для досліджуваного умовах) та лабораторний (в спеціально визначених приміщеннях - лабораторіях, з використанням відповідних приладів), за функціями - констатувальний (фіксація наявних психологічних особливостей людини) та формувальний (робота, спрямована на стимуляцію бажаних психічних виявів).

Екстеріоризація - процес породження зовнішніх дій, висловлювань та ін. на основі перетворення ряду внутрішніх структур, що склалися на основі інтеріоризації (див. інтеріоризація) зовнішньої соціальної діяльності людини.

Екстраверсія - властивість особистості, що виявляється в більшій спрямованості психічної сфери людини (почуттів, інтересів) на зовнішній світ, ніж на себе. Екстраверсія протилежна інтроверсії.

Емоції - вид психічних процесів і станів, що втілює переживання короткочасного ставлення до дійсності, життєвого значення подій і явищ. У вузькому значенні поняття «емоція» вживається як форма переживання якогось почуття. За ознакою задоволеності потреби емоції поділяють на позитивні (реакція на повне або достатнє задоволення потреби - радість), негативні (реакція на недостатнє або й відсутнє задоволення потреби - гнів, сум), за впливом на організм - стеничні (активізація, покращення життєдіяльності - радість) та астеничні (пригнічення, порушення життєдіяльності - сум).

Емоційна пам'ять - вид пам'яті за змістом, об'єктом запам'ятовування, збереження та подальшого відтворення якого є емоції та почуття, які раніше були пережиті людиною. Емоційна пам'ять є одним з найбільш ранніх проявів видів пам'яті людини.

Емпатія - розуміння та прийняття станів, почуттів та ставлень іншої людини, виявляється як співпереживання, співчуття.

Естетичні почуття - різновид почуттів за ознакою їх змісту, що виникають під час сприймання чи створення людиною естетичних витворів - прекрасного чи потворного, комічного чи трагічного.

Еферентний - процес, спрямований з середини на зовні, від центральної нервової системи до периферії тіла.

Єдності свідомості та діяльності принцип - одне із базових методологічних положень психології, що виражає тісний взаємозв'язок внутрішньої психічної сфери людини (свідомості) та її зовнішніх виявів (діяльності). Згідно цього принципу свідомість розвивається внаслідок залучення людини до цілеспрямованої діяльності, але і остання теж вдосконалюється за рахунок збагаченої свідомості.

Жести - виразні рухи рук, пальців, що використовуються як допоміжний (у німих - компенсаторний) засіб спілкування людей. Мовлення, яке супроводжується жестикуляцією, має більш наочний характер.

Життєдіяльність - сукупність видів активності, що об'єднуються поняттям «життя» і притаманних живій матерії.

Забування - процес пам'яті, що виявляється у втраті точності відтворення подій і фактів, зменшенні обсягу запам'ятовуваного. За тривалістю забування буває тимчасовим і тривалим, за обсягом - повним або частковим.

Загальна психологія - галузь психології, що вивчає загальні закономірності роботи психіки людини.

Задатки - вроджені анатомо-фізіологічні особливості мозку, нервової системи в цілому, що складають природну основу для розвитку певних психічних структур (здібностей, темпераменту, характеру тощо).

Залежність - патологічна потреба в чомусь або в комусь, що руйнує організм і особистість.

Запам'ятовування - процес пам'яті, що полягає в закріпленні образів сприймання, уявлень, дій переживань тощо в мозку. За ознакою осмисленості запам'ятовування буває механічним (відсутні логічні зв'язки між матеріалом,

що запам'ятовся) і осмисленим (за наявності логічних зв'язків у матеріалі). Розрізняють також мимовільне і довільне запам'ятовування (відсутність мети та вольового зусилля щодо першого та їх наявність щодо другого різновиду).

Зараження - процес передачі емоційного стану від одного індивіда до іншого на психофізіологічному рівні контакту, окрім власне смислового впливу або додатково до нього.

Захист психологічний - позасвідомо регулятивна система особистості, спрямована на усунення чи зменшення негативних травмуючих переживань свідомості. Психологічний захист може мати як конструктивні механізми (не вирішуючи проблеми, він її не ускладнює) - компенсація, сублімація, так і деструктивні (ускладнення проблеми) - витіснення, заперечення, проекція та інші.

Збереження - процес пам'яті, що виявляється в утриманні мозком певного матеріалу, що попередньо запам'ятовся. Збереження розподіляють за обсягом на повне і часткове.

Збудження - нервовий процес, що лежить в основі рефлекторної діяльності організму і полягає в активізації нейронів при дії подразників. Збудження протилежне процесу гальмування.

Звичка - схильність людини до виконання певних закріплених дій, що виникає в результаті багаторазового повторення. Звички бувають корисними і шкідливими залежно від їх впливу на особистість чи оточуючих людей.

Здібності - індивідуально-психологічні властивості людини, що є умовою успішного виконання тієї чи іншої продуктивної діяльності. За сферою вияву здібності поділяються на загально- розумові (виявляються у роботі інтелекту в цілому) та спеціальні (стосуються окремих сфер діяльності людини - музичні, мовні, математичні тощо). Здібності виявляються в процесі оволодіння діяльності, в тому, наскільки індивід швидко і якісно, легко і міцно оволодіває способами її організації та здійснення.

Здивування - одна з базових емоцій, яка викликається новизною, незвичністю та нестандартністю подразника. Здивування може виступати позитивним мотивом для пізнавальної діяльності людини, переходячи в інтерес.

Знання - результат пізнавальної діяльності людини, сукупність достовірної засвоєної людиною інформації про оточуючий світ та саму себе.

Зоопсихологія - галузь психології, що вивчає психіку та її зовнішні вияви у тварин.

Зорова пам'ять - вид образної пам'яті, об'єктом запам'ятовування, збереження та подальшого відтворення якої є зорові образи.

Зорові відчуття - відчуття, що виникають внаслідок дії зовнішніх подразників (світлових променів) на зоровий аналізатор. Внесок зорових відчуттів у процес надходження інформації з навколишнього середовища до мозку людини становить близько 90%.

Зосередженість уваги - одна з її основних якостей, що виявляється в ступені концентрації уваги на певному об'єкті. Поряд зі стійкістю зосередженість уваги створює оптимальні умови для діяльності.

Ігрова діяльність - різновид онтогенетичних діяльностей, в якому значимим є сам процес виконання ігрових дій, а не кінцевий результат та який має на меті засвоєння суспільного досвіду окремим індивідом.

Ідеал - уявний взірець, образ якогось досконалого об'єкту.

Ідеалізм - ортодоксальне філософське вчення, яке в психології наголошує на первинності походження і розвитку психіки над мозком. Ідеалізм є протилежним матеріалізму.

Ідентифікація (в психології) - 1) механізм соціалізації, що діє на основі уподібнення дитини значимому дорослому; 2) механізм психологічного захисту, який працює як привласнення, перенесення людиною значимих якостей іншої особистості на свою психічну сферу.

Ідеомоторний акт - перехід уявлення про рух м'язів у реальне виконання цього руху. Ідеомоторні акти є мимовільними, неусвідомлюваними і, як правило, мають слабо виражені просторові характеристики.

Ілюзія - неправильне спотворене сприймання людиною об'єктивного світу, що виникає під впливом зовнішнього подразника або хворобливого стану нервової системи. Залежно від органу чуттів, що породжує ілюзії, вони бувають

оптичними (зоровими), слуховими, дотиковими. Ілюзії слід відрізняти від галюцинацій, так як вони виникають тільки за наявності реальних подразників.

Імітація (в психології) - здатність однієї людини копіювати рухи, жести, міміку голос іншої особи. Імітація може виявлятися в ігровій діяльності, а також в деяких жанрах мистецтва.

Імпульсивність - особливість поведінки, що виявляється в її слабкому контролі та вольовій регуляції, вчинки зумовлюються переважно безпосередніми бажаннями та примхами.

Індивід (індивідуум) - людина як окремий представник біологічного виду *Homo sapiens*, носій вродженої бази для формування особистості.

Індивідуалізація - механізм соціалізації, що діє як свідомі пошуки та вияви своїх неповторних специфічних особистісних якостей. Вперше виявляється та розгортається, як правило, в підлітковому віці.

Індивідуальність - сукупність своєрідних неповторних рис та особливостей людини, що відрізняє її від інших осіб. Індивідуальність проявляється на індивідному рівні - фізичні та фізіологічні ознаки (зовнішність, зріст) і особистісному - психологічні якості (інтелект, характер, здібності тощо).

Індивідуальний стиль діяльності - вироблена і закріплена своєрідність здійснення особистістю певної діяльності. Індивідуальний стиль діяльності формується під впливом таких факторів, як властивості нервової системи людини, умови її навчання та виховання, подальші особливості початку діяльності та адаптація до неї.

Індиферентність - байдуже, нейтральне ставлення людини до когось чи чогось.

Індукція (в психології) - механізм мислення, що виявляється у переході від одиничних, часткових ознак до узагальнених характеристик предметів чи явищ.

Інженерна психологія - галузь психології, що досліджує процеси і засоби інформаційної взаємодії між людиною і машиною.

Інсайт (осяння, здогадка) - неочікуване для самої людини знаходження вирішення певної проблеми, над якою вона довго і наполегливо розмірковувала.

Інстинкт - вроджена форма поведінки тварин і людини, що має успадкований і незмінний характер та є ефективною в стабільних умовах середовища. Фізіологічною основою інстинкту є ланцюг безумовних рефлексів, що виробились в процесі еволюції.

Інструмент - знаряддя людської діяльності, в якому зафіксовано логіку виконання заданих дій.

Інтеграція особистісна - 1) поєднання цілей, переконань, життєвих прагнень людини в струнку логічну систему; досягнення інтеграції є показником особистісної зрілості, 2) механізм соціалізації, що діє як прагнення до максимально повного вираження особистісних рис людини у її взаємодії з іншими особами; характерний для юності та дорослості.

Інтелект - відносно стійка структура розумових здібностей та надбань людини. До складу інтелекту відносять перцептивні, мнемічні, мислительні якості людини, особливості її уваги тощо; отже, інтелект виступає як інтегроване поняття.

Інтелектуальні почуття - вид вищих почуттів, що виникають і переживаються людиною на основі розумової діяльності.

Інтерес - одна з базових емоцій, що виявляється як позитивна, зацікавлена спрямованість людини на певний об'єкт чи діяльність.

Інтерференція мнемічна - погіршення збереження інформації в пам'яті, що викликане накладанням, негативним переносом пізніше запам'ятованого матеріалу.

Інтроверсія - властивість особистості, що характеризується переважною спрямованістю психіки людини на свій внутрішній світ. Інтроверсія є протилежною екстраверсії.

Інтерв'ю - метод психології, що виявляється в отриманні інформації про певні психологічні особливості людини шляхом її усного опитування за заздалегідь підготовленим планом.

Інтеріоризація - формування внутрішніх структур людської психіки завдяки засвоєнню структур зовнішньої соціальної діяльності.

Інтроекція (див. самоспостереження) - історичний синонім психологічного методу самоспостереження.

Інтуїція - специфічний механізм відображення дійсності людиною, що ґрунтується на здогадках, обмеженому осмисленні. Робота інтуїції психологами остаточно не вивчена.

Інфантилізм - збереження в психіці та поведінці людини якостей, що характерні для більш ранніх періодів її розвитку, «надмірна дитячість». Інфантилізм зазвичай виявляється у несамостійності рішень та дій, надмірному почутті незахищеності, залежності, зниженій критичності до себе, неадекватному егоцентризмі.

Катарсис - «очищення». Термін, що позначає душевне полегшення, емоційну розрядку, що настає в людини після сильних емоційно-сміслосих переживань.

Кінестетичні відчуття (рухові відчуття) - відчуття положення та рухів органів та частин тіла, що спричинюються подразненням спеціальних рецепторів, розміщених у м'язах, суглобах, сухожиллях тощо.

Клімат психологічний - якість міжособистісних взаємин, набір умов, що сприяють або навпаки, перешкоджають спільній діяльності людей чи виявам особистості в групі.

Когнітивна психологія - один з сучасних напрямів психології, що пояснює поведінку людини на основі розумових конструкцій.

Когнітивний - синонім до поняття «пізнавальний», той, що пов'язаний із знаннями.

Колектив - найвищий за характером згуртованості рівень розвитку соціальної групи, якому притаманні єдність суспільно прийнятних цілей та високий рівень культури спілкування.

Компенсація - 1) високий ступінь розвитку певних аналізаторів, що заміщують сенсорні дефекти людини (сліпі люди мають гарний слух); 2) один із

механізмів психологічного захисту, що виявляється як заглиблення людини в певну діяльність, що відволікає її від травмуючих переживань.

Комплекс - поєднання окремих психічних процесів у ціле.

Комплекс неповноцінності - система негативних ставлень індивіда до себе, переконаність у відсутності або низькому рівні розвитку значимих якостей. Комплекс неповноцінності як правило, супроводжується заниженою самооцінкою.

Комунікація - функція людського спілкування, що характеризується обміном інформацією між учасниками цього спілкування.

Константність сприймання - перцептивна якість, яка виявляється в постійності форм та величин предметів незалежно від їх положень щодо ока.

Контроль - компонент структури діяльності, що забезпечується перевіркою відповідності поточних дій заданій меті.

Конфлікт - неспівпадіння, суперечливість несумісних виявів свідомості однієї людини (внутрішній конфлікт особистості) чи інтересів, прагнень кількох людей чи груп (міжособистісний або міжгруповий конфлікт).

Конформізм - властивість особистості змінювати, пристосовувати свої погляди, поведінку відповідно до вимог навколишнього соціального середовища. Конформізм як ситуативний прояв є природнім явищем, а як особистісна ознака зумовлює пасивну життєву позицію індивіда.

Корекція психологічна - послаблення або й подолання відхилень психічного розвитку, порушень чи негативних проявів психіки людини.

Короткочасна пам'ять - вид пам'яті за тривалістю збереження інформації, що функціонує на основі дуже короткого збереження матеріалу після його одноразового нетривалого сприймання і негайного відтворення.

Креативність - здатність людини побачити нове в звичному. Те саме, що й здатність до творчості.

Лабільність - рухливість, здатність до швидких змін.

Лідер - людина, яка завдяки своїм особистісним якостям має суттєвий організаційний вплив на членів соціальної групи.

Логічне (осмислене) запам'ятовування - вид запам'ятовування за ознакою осмисленості матеріалу, що діє на основі встановлення логічних істотних зв'язків між компонентами змісту матеріалу. Особливо ефективне логічне запам'ятовування при роботі з великим об'ємом систематизованої інформації.

Локус контролю - якість людини, що характеризує її схильність приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім факторам (обставини, оточуючі люди тощо) чи внутрішнім (власні зусилля, здібності тощо). Відповідно локус контролю буває екстернальним (зовнішнім) та інтернальним (внутрішнім).

Любов - вище людське почуття, що виявляється в стійкій свідомій прихильності особистості до когось чи чогось, спричиненій визнанням переваг цього об'єкту.

Макросередовище - компонент соціального середовища як фактору психічного розвитку людини, країна з її політичними, економічними, етнічними особливостями, регіон, місто чи село, в якому проживає індивід.

Матеріалізм - ортодоксальне філософське вчення, що в контексті філософії стверджує про первинність виникнення і розвитку мозку як основи психічної діяльності. Матеріалізм за змістом є протилежним ідеалізму.

Меланхолік - тип темпераменту, який базується на слабкому типі вищої нервової діяльності й виявляється у емоційній чутливості та вразливості людини, її низьких адаптивних можливостях, зосередженості на внутрішніх переживаннях тощо.

Мета - компонент діяльності, її уявний кінцевий результат, що людина прагне досягти.

Метод психології - спосіб наукового вивчення розвитку та функціонування психіки.

Механічне запам'ятовування - різновид запам'ятовування, який діє як фіксація матеріалу в пам'яті без встановлення його смислових зв'язків. Механічне запам'ятовування є протилежним за змістом логічному.

Мимовільне запам'ятовування - різновид запам'ятовування, що відбувається без попередньо поставленої мети і використання вольового зусилля.

Мислення - пізнавальний процес, сутність якого полягає в опосередкованому та узагальненому відображенні дійсності.

Мікросередовище - компонент соціального середовища як фактору психічного розвитку людини, безпосереднє суспільне оточення індивіда, його сім'я, друзі, знайомі та побутові умови проживання.

Міміка - виразні рухи обличчя, показник переживання емоційних станів людиною.

Мнемічна діяльність - робота пам'яті як пізнавального процесу. Похідне поняття «мнемотехніка» вживається як сукупність прийомів покращення роботи пам'яті.

Мова - суспільно зумовлена і сформована система словесних знаків, що служить засобом спілкування у певному соціумі.

Мовлення - процес використання мови у психічній діяльності людини. За формою мовлення буває усним і писемним, за спрямованістю - зовнішнім і внутрішнім.

Мозок - центральний відділ нервової системи людини і деяких тварин, який забезпечує вищі форми регуляції всіх життєвих функцій організму і його зрівноваження з середовищем.

Моральні почуття - різновид вищих почуттів, стійкі ставлення людини до суспільних подій, поведінки своєї й інших людей.

Мотив - компонент структури діяльності, причина, що спонукає людину до дій.

Мотивація - система мотивів, що визначає конкретні форми діяльності або поведінки людини.

Мрія - особлива форма уяви людини, створення образу бажаного майбутнього. Мрія завжди емоційно позитивно зафарбована, але для її досягнення потрібні час та зусилля.

Моторика - рухова сфера людини.

Мужність - особистісна якість, що виражається в здатності діяти рішуче і доцільно в складній небезпечній ситуації, контролювати імпульсивні спонукання, долати можливе почуття страху і невпевненості, в умінні мобілізувати всі сили на досягнення мети.

Навичка - дія, що виконується автоматизовано (відсутній усвідомлюваний контроль за виконанням окремих операцій) як результат багаторазового повторення. Навички мають багато різновидів залежно від того, яку діяльність вони обслуговують - перцептивні (сформовані і виявляються на основі сприймання), мислительні (супроводжують роботу мислення), мовленнєві, рухові тощо.

Навіювання - процес впливу на емоційну сферу психіки людини, що пов'язаний з її зниженою критичністю сприймання інформації.

Надсвідоме - один із рівнів психіки людини, що за З. Фрейдом містить стереотипи оцінки поведінки та якостей людей, засвоєні в ранньому дитинстві від значимих дорослих.

Намір - рішення людини виконати певну дію і домогтися певного наслідку.

Наочно-дійове мислення - різновид мислення за ознакою розвитку в онтогенезі людини, що відбувається на основі здійснення рухових операцій (дій) з реальними предметами. Як провідний вид мислення наочно-дійове характерне для раннього віку.

Наочно-образне мислення - вид мислення за ознакою розвитку в онтогенезі людини, в якому відбувається оперування образами конкретних предметів чи явищ дійсності. Наочно-образне мислення виявляється в дошкільному віці, зберігається як провідне в молодшому шкільному періоді.

Наполегливість - позитивна волева якість особистості, що полягає у здатності зосереджено тривалий час досягати поставленої мети, долаючи перешкоди.

Наслідування - форма поведінки людини, яка виявляється у копіюванні, відтворенні дій, поглядів чи виявів характеру інших осіб.

Настрій - загальний стан психіки людини, що містить певний емоційний фон і впливає на всю її життєдіяльність.

Натхнення - психічний стан емоційного піднесення, активізації творчого потенціалу людини. Натхнення зумовлює високу продуктивність праці людини, так як передбачає роботу розуму, почуттів та інтуїції.

Научіння - набуття людиною чи твариною певного психофізичного досвіду та здатність його ефективно використовувати.

Невроз - одна із основних форм нейропсихічних розладів, що викликається перевантаженням нервової діяльності людини. Виділяють три найтиповіші види неврозів - неврастенія (фізичне та психічне виснаження, дратівливість, надмірна емоційна вразливість), істерія (демонстративні бурхливі емоційні вияви, соматичні розлади), невроз нав'язливих станів (поява різних невмотивованих страхів, неадекватних повторюваних дій тощо). Невроз критично сприймається хворими і не виводить з ладу інтелект, що істотно відрізняє його від психозу.

Невротизм - стан, що характеризується емоційною нестійкістю, тривогою, низькою самоповагою, вегетативними розладами. Невротизм не слід ототожнювати з неврозом, оскільки невротичні симптоми може виявляти навіть здорова людина.

Нейрон - нервова клітина, основна структурна одиниця нервової системи, що складається із тіла клітини, відростків двох типів - аксона та дендритів, а також гіллястих волокон. Основна функція нейрону - передача та перетворення збудження.

Нервова система - сукупність нервових утворень організму, що забезпечують сприймання подразників з навколишнього середовища та власного організму, переробку виникаючого при цьому збудження і формування відповідної реакції.

Несвідоме - рівень вияву психіки людини, який знаходиться поза контролем свідомості; зміст несвідомого має вплив на всю психіку і життєдіяльність індивіда, але механізми цього впливу наукою остаточно не

з'ясовані. Вагома роль несвідомому надана в психоаналітичній концепції З. Фрейда.

Нонконформізм - прагнення будь-що протистояти думці більшості й вчиняти протилежним чином, не зважаючи ні на що.

Норма психічна - відносний стандартний показник, що визначає прийнятність та адекватність розвитку і вияву психіки людини.

Нюхові відчуття - вид відчуттів за ознакою змісту, що виконує функцію розрізнення запахів.

Обдарованість - якісно своєрідне поєднання здібностей, що забезпечує успішність виконання діяльності.

Оперативна пам'ять - вид пам'яті за тривалістю збереження інформації, що утримує проміжні результати діяльності людини. потрібні для виконання певних розумових операцій.

Операція (в психології) - структурний компонент діяльності, спосіб виконання певної дії, спрямований на досягнення певного конкретного завдання.

Органічні відчуття - вид відчуттів, рецептори якого знаходяться на внутрішніх органах та фіксують самопочуття. До виявів органічних відчуттів відноситься голод, спрага, ситість, задуха, нудота тощо.

Органи чуття - синонімічна назва груп аналізаторів, що сприймають подразники з навколишнього середовища. Органи чуття є спеціалізованими, тобто реагують лише на певний тип подразника. У людини виділяють органи зору, слуху, смаку, нюху і дотику.

Осмисленість сприймання - специфічно людська властивість сприймання людини, що виявляється у здатності позначати об'єкти, які сприймаються словами або відносити їх до певної словесної категорії, групи.

Особистість - одна із центральних психологічних категорій, якість індивіда як свідомої, залученої до повноцінних суспільних взаємин особи. Особистість є набутою якістю індивіда, вона формується за рахунок взаємодії біологічного, соціального факторів та активності самої людини.

Оцінка - компонент структури діяльності, що виражається ступенем відповідності мети кінцевому результату.

Очікування соціальні - система вимог, норм поведінки окремого індивіда при виконанні певної соціальної ролі. Очікування соціальні санкціонують та впорядковують систему стосунків та взаємин в суспільстві, хоча мають неформальний характер.

Пам'ять - пізнавальний процес, що має об'єктом відображення попередній досвід і виявляється в його засвоєнні, збереженні та подальшому відтворенні мозком.

Парамнезія - «обман пам'яті», «хибні спогади». Частіше за все під парамнезією розуміють розлади пам'яті, при яких те, що відбувається на даний момент, здається знайомим, вже колись пережитим.

Парафазія - порушення мовного висловлювання, що проявляється в неправильному використанні окремих звуків (літер) або слів в усному та письмовому мовленні.

Патопсихологія - галузь психологічної науки, що вивчає закономірності виникнення та перебігу психічних відхилень. Патопсихологія являє собою уявний перехід від психології до медицини (психіатрії).

Педагогічна психологія - галузь психологічної науки, що зосереджена на вивченні психологічних особливостей навчання, виховання та педагогічної діяльності й особистості вчителя.

Переключення уваги - здатність людини довільно переміщувати свою увагу від одного об'єкта до іншого.

Переконання - 1) компонент спрямованості, що містить стійкі погляди, які є для людини незаперечними та цінними; 2) метод виховання, який передбачає вплив на свідомість вихованця з метою стимулювання його до соціально бажаних дій.

Перенесення навички - вплив вже наявного способу виконання дії на формування нової навички. Перенесення може мати позитивну форму (індукція), сприяючи формуванню нової навички, та негативну (інтерференція), - заважаючи чи ускладнюючи цей процес.

Перцепція - синонімічне поняття людського сприймання.

Підсвідомість - структурний компонент психіки людини, вияв несвідомого, який містить інформацію-спогади, що в даний момент перебуває за межами свідомості, але легко може бути туди перенесена.

Поведінка - сукупність дій тварини або вчинків людини, зовнішній вияв психічної діяльності. У тварин поведінка має переважно інстинктивний характер, у людини є, як правило, показником усвідомлених дій.

Подразливість - здатність живого організму реагувати змінами фізичного та фізіологічного стану на вплив зовнішнього середовища. Подразливість є елементарною, але базовою формою взаємодії живої істоти і навколишнього середовища.

Покликання - усвідомлення людиною свого життєвого призначення і спрямування, що надає осмисленості, доцільності її діяльності.

Поняття - одна з основних форм абстрактного мислення, що виявляється як відображення найсуттєвіших загальних ознак певного предмету чи явища.

Порівняльна психологія - галузь психологічної науки, що вивчає схожі та відмінні ознаки психічної діяльності людей і тварин.

Порівняння - операція мислення, що полягає в співставленні образів предметів чи явищ для встановлення їх спільних та відмінних ознак. Пороги відчуттів - характеристика чутливості аналізаторів, що виявляється в абсолютному порозі відчуття (буває нижнім - мінімальна сила подразника, що вже викликає відчуття, та верхнім - максимальний подразник, при якому ще виникають відповідні, а не больові відчуття) і порозі розрізнення (мінімальна відмінність між двома діючими подразниками, яка викликає різницю у відчуттях).

Потреба - необхідність індивіда в певних об'єктах для існування та розвитку, що виступає джерелом його (індивіда) активності. Потреби людини умовно поділяють на матеріальні та духовні.

Потяг - стан організму, що виражає недостатньо усвідомлену потребу, є передумовою її визначення та своєрідним прагненням до її задоволення.

Почуття - вияв афективної сфери людини, її суб'єктивне відносно тривале ставлення до навколишньої дійсності та самої себе. Вищі почуття, в яких відображена вся багатогранність взаємодії людини із соціумом, поділяються за змістом на моральні, естетичні, інтелектуальні та практичні.

Прагнення - первинне спонукання, чуттєве переживання потреби, що може мати чітко усвідомлюваний характер (бажання) або слабко усвідомлене оформлення (потяг).

Пригадування - довільне відтворення, що вимагає від людини докладання вольових зусиль для відновлення мозком раніше засвоєного матеріалу.

Принцип психології - вихідне узагальнююче теоретичне положення психології, що фіксує її предмет, теорію та регулює використання методів дослідження психіки.

Пристрасть - форма переживання почуттів людиною, яка характеризується зосередженістю, скерованістю прагнень на певному об'єкті. Предметом пристрасті може виступати як інша людини, так і предмети чи види діяльності.

Проекція - механізм психологічного захисту, що передбачає перенесення особистістю власних негативних неприйнятних якостей на інших людей. Проекція відноситься до деструктивних механізмів психологічного захисту, оскільки вона не тільки не вирішує проблему, а заважає людині об'єктивно сприймати себе та оточуючу дійсність.

Психіка - предмет вивчення психологічної науки, нематеріальна функція матеріального мозку, його здатність відображати навколишню дійсність і себе як суб'єкта психічної діяльності. Згідно теорії відображення психіка людини розглядається як суб'єктивний образ об'єктивного світу.

Психічне здоров'я - стан душевного благополуччя, що характеризується відсутністю хворобливих психічних проявів і забезпечує регуляцію поведінки і діяльності, що є адекватними умовам навколишньої дійсності.

Психічний розвиток - процес закономірної онтогенетичної зміни психіки, що виявляється в накопиченні її кількісних та якісних структурних перетворень.

Психічні властивості - один із трьох компонентів психіки, що визначається як більш-менш сталі якості психіки індивіда.

Психічні процеси - компонент структури психіки, що виявляється як розгортання, дія та перетворення певних її проявів. Психічні процеси поділяються на пізнавальні (відчуття, сприймання, мислення, пам'ять та увага), емоційні та вольові.

Психічні стани - структурний компонент психіки, характеристика її проявів в певний момент. До психічних станів відносять прояви емоцій та почуттів - настрій, тривога, інтелекту - уважність, зосередженість та волі - впевненість, зусилля тощо.

Психоаналіз - концепція в психології, створена З. Фрейдом. Містить систему ідей і методів інтерпретації несвідомих психічних процесів.

Психологічна допомога - вид допомоги, яку надає кваліфікований психолог одній особі чи групі людей з метою покращення, гармонізації внутрішніх та зовнішніх виявів психіки.

Психологія - наука про закономірності виникнення, розвитку та функціонування психіки людини і тварини.

Радість - одна із базових емоцій, що виникає як позитивна емоційна реакція на задоволену потребу. Специфічно людське переживання радості породжується зазвичай певним видом діяльності - пізнанням, працею, спілкуванням тощо.

Раціоналізація - механізм психологічного захисту, що діє як більш-менш прийнятне розумне обґрунтування конфліктних переживань або вчинків особистості.

Реакція (у психології) - дія у відповідь на будь-які впливи, подразнення, основна форма взаємодії організму з навколишнім середовищем.

Ремінісценція - особливість пам'яті, що полягає у неточності відтворення вивченого матеріалу при спробах згадати його відразу після заучування. Відтворення вивченого матеріалу через певний час виявляється повнішим і точнішим.

Репродуктивна (відтворююча) **уява** - вид уяви за ознакою новизни уявлень, що передбачає створення нових образів на основі вже наявних описів, моделей чи зразків. Репродуктивна уява є протилежною за змістом до творчої.

Респондент - учасник соціально-психологічного дослідження, що постає в ролі того, кого опитують.

Рефлекс - закономірна реакція організму на зміну зовнішнього чи внутрішнього середовища, здійснювана через центральну нервову систему у відповідь на дію подразника. Рефлекси є основною формою нервової діяльності і поділяються на безумовні (вроджені, незмінні) та умовні (набуті).

Рефлексія - процес самопізнання людиною внутрішніх психічних актів та станів. Поняття рефлексії виникло у філософії і означало процес роздумів індивіда стосовно того, що відбувається в його власній свідомості. Рефлексія - це не просто знання або розуміння суб'єктом самого себе, а й з'ясування того, як інші знають і розуміють «того, хто рефлексує», його особистісні особливості, емоційні реакції, когнітивні уявлення.

Рецептор - специфічне нервове утворення, що є закінченням чутливих нервових волокон, слугує для сприймання подразника із зовнішнього середовища чи самого організму.

Реципієнт - суб'єкт, що сприймає повідомлення, яке йому адресоване. Суб'єкт, що реагує на повідомлення, - респондент.

Рівень домагань - 1) рівень складності, досягнення якого складає потенційну мету майбутніх дій; 2) бажаний ступінь визнання оточуючими людьми зусиль та здобутків певної особистості.

Рівноваги (статичні) **відчуття** - відчуття, що фіксують положення тіла в просторі. Рецептори відчуття рівноваги розміщені у вестибулярному апараті внутрішнього вуха людини.

Рішучість - позитивна воляова якість, що виявляється в умінні приймати обдумані своєчасні рішення і втілювати їх у життя. Протилежною рішучості воляовою якістю є нерішучість - відкладання остаточного рішення або перегляд його без кінця.

Ригідність - загальмованість мислення, що проявляється у складності відмови людини від вже прийнятого неправильного рішення, помилкового або неадекватного способу мислення і дій.

Ризик - ситуативна характеристика діяльності, що полягає в невизначеності її результату і можливих негативних наслідках у випадку неуспіху. Риса характеру - стійка властивість особистості, що визначає характерну для неї поведінку і мислення.

Розвиток - процес накопичення кількісних та якісних прогресивних змін, рух вперед від простого до складного, від нижчого до вищого.

Розвиток - загальнонаукова категорія, психологія спеціалізується на розгляді поняття психічного розвитку.

Розподіл уваги - властивість уваги, що виявляється в одночасному її зосередженні на двох або більше об'єктах.

Розсіяність уваги - негативна якість, протилежність зосередженості, може виявлятися як часте відволікання від об'єкту або надмірна внутрішня спрямованість уваги, що призводить до ігнорування зовнішніх стимулів.

Розум - 1) узагальнена характеристика пізнавальних можливостей людини, синонім інтелекту; 2) вища форма відображення та розуміння людиною оточуючої дійсності та себе.

Розуміння - 1) мислительний процес, що спрямований на з'ясування істотних властивостей предметів чи явищ, зв'язків між ними; 2) результат цього процесу - пізнання людиною виявів дійсності.

Роль соціальна - суспільна функція особистості, відповідний прийнятим нормам спосіб поведінки людини залежно від її статусу чи становища в системі міжособистісних стосунків.

Рухливість нервової системи - властивість, покладена І. П. Павловим разом із силою та врівноваженістю в основу визначення типу вищої нервової діяльності. Під рухливістю нервової системи розуміють здатність швидко реагувати на зміни та подразники оточуючого середовища.

Рухові (кінестетичні) **відчуття** - відчуття положення та рухів частин тіла, що викликається подразненням спеціальних рецепторів, розміщених у суглобах, м'язах, сухожиллях тощо.

Рухова пам'ять - вид пам'яті, об'єктом запам'ятовування, збереження та відтворення якого є окремі рухи чи їх комбінації.

Самоактуалізація - 1) прагнення людини до найбільш повного прогресивного виявлення і розвитку своїх особистісних можливостей, потенціалу психіки та організму; 2) результат цього процесу.

Самовиховання - свідомо діяльність, спрямована на можливо більш повну реалізацію людиною себе як особистості.

Самовладання - вияв волі людини, що полягає у здатності свідомо керувати власними почуттями, настроєм, вчинками відповідно до конкретних життєвих ситуацій. Самовладання є одним з показників психічного здоров'я особистості.

Самоконтроль - усвідомлення і оцінка суб'єктом власних дій, психічних процесів і станів.

Самонавіювання - процес навіювання, що адресований самому собі.

Самооцінка - компонент самосвідомості, судження особистості про міру наявності у неї значимих чи небажаних якостей у співвідношенні з певним еталоном, зразком. За відповідністю дійсності самооцінка поділяється на адекватну (оцінка людиною власних якостей в цілому відповідає дійсності) та неадекватну (неправильна оцінка особистістю своїх якостей), яка в свою чергу буває завищеною (переоцінка наявності позитивних та відсутності негативних ознак) та заниженою (людина применшує свої особистісні позитиви та перебільшує наявність в себе недоліків).

Самопізнання - процес або результат вивчення, пізнання людиною самої себе.

Самопочуття - цілісне враження людини про стан її внутрішніх органів, нервової системи і настрою. Самопочуття є результатом об'єднання тілесних та психічних проявів особистості і впливає на життєдіяльність.

Саморегуляція - здатність людини керувати собою на основі сприймання та усвідомлення своєї поведінки та внутрішньої психічної діяльності.

Самосвідомість - відносно стійка система уявлень та оцінкових ставлень особистості до самої себе, що включає когнітивний (знання своїх власних особливостей), емоційний (оцінка власних фізичних та психічних ознак) та регулятивний (побудова власної поведінки на основі знань та ставлень до себе) компоненти.

Самоспостереження (інтроспекція) - спостереження людини за внутрішнім планом власного психічного життя, що дозволяє фіксувати його прояви (переживання, думки, почуття тощо).

Сангвінік - один із класичних типів темпераменту, що характеризується високою психічною активністю, енергійністю та врівноваженістю, швидкістю і жвавістю рухів й міміки тощо. В основі проявів сангвінічного типу темпераменту покладено сильний врівноважений тип вищої нервової діяльності.

Свідомість - вищий рівень психічного відображення, що сформувався в людини під впливом суспільно-історичних умов.

Свідомість - інтегральна якість особистості, що складається з 4-х компонентів: знання - сукупність інформації про навколишній світ, ставлення до навколишньої дійсності (виражається в емоціях та почуттях), цілеспрямованість діяльності (постановка мети і її досягнення за допомогою волі), самосвідомість.

Світогляд - цілісна система поглядів людини на об'єктивний світ та своє місце в ньому, а також зумовлені цими поглядами життєва позиція, переконання, принципи, ідеали, ціннісні орієнтації. Сформований стійкий світогляд є одним із показників психологічної зрілості особистості і виступає внутрішнім чинником її поведінки.

Сенсибілізація - одна з властивостей відчуттів, що виявляється в підвищенні чутливості за рахунок взаємодії аналізаторів та їх тренування. Так, у професійних фарбувальників тканин підвищується здатність розрізняти відтінки кольорів.

Сенсорика - сфера відображення дійсності за допомогою відчуттів та сприймань. У більш вузькому значенні сенсорика - синонім відчуттів.

Сила нервової системи - властивість, яка разом із врівноваженістю та рухливістю покладена в основу поділу на типи вищої нервової діяльності І. П. Павловим. Під силою нервової системи розуміють граничні можливості працездатності головного мозку, його здатність витримувати сильні або тривалі навантаження.

Симпатія - стійке схвальне емоційне ставлення людини до інших людей, їх груп або соціальних явищ, що проявляється в привітності, доброзичливості, що спонукає до спілкування, приділення уваги, надання допомоги тощо.

Синестезія - одна із властивостей відчуттів, їх взаємодія, тобто виникнення під впливом одного типу подразника відчуття, характерного для іншого. Прикладом синестезії є явище «кольорового слуху» у деяких музикантів.

Синтез (як операція мислення) - мисленне поєднання окремих частин, елементів предмету чи явища у цілісний образ. Синтез є однією з базових операцій мислення і є протилежним аналізу.

Системності принцип - вихідне наукове положення, що в психології передбачає розгляд окремих проявів психіки у їх системі та взаємозв'язках з іншими компонентами.

Ситуація - система зовнішніх по відношенню до суб'єкта умов, що спонукають і опосередковують його активність.

Словесно-логічна пам'ять - вид пам'яті, об'єктом запам'ятовування, збереження та відтворення якої є поняття, категорії, терміни та інші словесні конструкції, а також взаємозв'язок між ними. Словесно-логічна пам'ять притаманна лише людині, оскільки базується на роботі другої сигнальної системи.

Словесно-логічне мислення - вид мислення, який відрізняється опорою на поняття, тобто на оформлене в словах значення предметів і явищ, які не мають прямого чуттєвого підґрунтя.

Слухові відчуття - вид відчуттів, здатність мозку сприймати та розрізняти звукові подразники.

Смакові відчуття - відчуття, що виникають при подразненні язикових, піднебінних клітин і утворюють комбінацію чотирьох основних смаків - солодкого, гіркого, солоного та кислого.

Сновидіння - більш-менш яскраві образи, що виникають під час сну. Сновидіння відносять до сфери несвідомих проявів психіки. Джерелом змісту сновидінь можуть виступати мимовільні пригадування минулого або перетворення певних подразників.

Совість - форма самоконтролю людини, що має морально-емоційний характер. Якщо в результаті оцінки своїх вчинків чи намірів особистість бачить їх велику невідповідність певному еталону, то совість набуває форми докорів.

Сон - один із основних фізіологічних станів людини, протилежний бадьорості, неспанню. Основними функціями сну є відпочинок та накопичення сил організму для подальшої життєдіяльності. Сни умовно поділяються нормальні і патологічні (летаргічний, наркотичний тощо).

Сором - почуття, що відноситься до групи моральних і виникає в результаті усвідомлення людиною невідповідності своїх дій та вчинків тим нормам, яких вона дотримується в своєму житті. Сором розвивається у дітей під впливом критичних зауважень оточуючих людей. Як загострена форма частого переживання сорому може виникнути особистісна риса - сором'язливість.

Соціальна психологія - галузь психологічної науки, що вивчає закономірності проявів психіки людей, включених у соціальні групи, а також психологічні характеристики самих груп.

Соціальне середовище - базовий фактор психічного розвитку, сукупність суспільних і психологічних умов, в яких людина проживає і з якими стикається в процесі життя. Соціальне середовище умовно поділяють на макросередовище (країна з її суспільним устроєм, економічними, етнічними, культурними особливостями та регіон проживання) та мікросередовище (сім'я, заклад навчання, коло знайомств тощо).

Соціального навчіння теорія - концепція, що пояснює процес набуття людиною досвіду під впливом соціальних факторів в результаті навчання, виховання, спілкування і взаємодії з людьми.

Спадковість - здатність живих організмів відтворювати родовий розвиток. В психології спадковість розглядається як компонент біологічного фактору психічного розвитку індивіда.

Спеціальна психологія - галузь психології, яка вивчає своєрідність психічних проявів людей з відхиленнями зору, слуху, мовлення та розуму.

Спілкування - складний багатоплановий процес встановлення та підтримання контактів між людьми, породжених спільними потребами. Найголовнішим засобом спілкування вважається мова, що доповнюється мімікою та пантомімікою.

Спільна діяльність - організована система активності взаємодіючих індивідів, спрямована на доцільне виробництво (відтворення) об'єктів матеріальної та духовної культури.

Спостереження (у психології) - метод цілеспрямованого сприймання зовнішніх виявів поведінки людини у звичних для неї умовах без активного втручання дослідника.

Спостережливість - якість індивіда, що виявляється в умінні помічати істотні, в тому числі неявні особливості предметів чи явищ. Спостережливість є важливим чинником інтелектуального розвитку особистості.

Спрямованість - один із основних компонентів структури особистості; сукупність стійких мотивів, які орієнтують діяльність людини та є відносно незалежними від одиничних ситуацій.

Статус психологічний - становище, яке займає індивід або група серед інших представників соціуму, а також система прав та обов'язків, що визначається цим становищем. Статус може мати формальні вияви - показник належності людини до певної соціальної групи (школяр, студент) та неформальні - показник міжособистісних взаємин чи ставлень (статус лідера, ізольованого тощо).

Стенічні емоції - вид емоцій за ознакою впливу на організм, під час переживання яких відбувається поживлення, активізація життєдіяльності людини.

Стиль керівництва - стійка сукупність психологічних та технологічних характеристик керівника, за допомогою яких він здійснює вплив та управління. Психологія виділяє три класичні стилі керівництва - авторитарний (незаперечне домінування керівника при прийнятті рішень), демократичний (колегіальність, взаємодія керівника та співробітників) та ліберальний (пасивність керівника, епізодичні форми впливу).

Стійкість уваги - часова характеристика зосередження та утримання уваги на певному об'єкті. Разом із зосередженістю стійкість уваги є умовою успішного виконання певних завдань людиною.

Стереотип - консервативне загальноприйняте уявлення про щось чи когось. З одного боку стереотипи спрощують адаптацію людини в суспільстві, з іншого - пригнічують прояви індивідуальності особистості.

Страх - одна із базових емоцій, виникає як реакція на справжню чи уявну небезпеку. Страх відноситься до негативних емоцій і має широкий діапазон прояву - від легкого переляку до жаху.

Стрес - стан психофізіологічного напруження, що виникає у людини в складних умовах повсякденного життя чи нестандартних ситуаціях. На відміну від дистресу стрес несе позитивне значення для людини, оскільки забезпечує мобілізацію для подолання життєвих проблем.

Стресор - фактор, що викликає стресовий стан.

Суб'єкт - індивід або група як джерело пізнання і перетворення дійсності; носій активності.

Сублімація (в початковому розумінні) - механізм психологічного захисту, запропонований З. Фрейдом, що діє як перетворення невикористаної сексуальної енергії в інші, прийнятні для суспільства форми. На сучасному етапі значення сублімації розширилось до переключення будь-якої психофізіологічної енергії, активності особистості з нижчого соціально-культурного рівня на вищий.

Судження - одна з форм мислення, що містить ствердження чи заперечення певних фактів дійсності. За ознакою відповідності реальності судження поділяються на істинні та хибні, а ознака кількості об'єктів судження зумовлює поділ на загальні (береться до уваги вся група предметів чи явищ), часткові (лише певна вибірка об'єктів) та одиничні (ствердження чи заперечення стосовно одного об'єкту дійсності).

Суперечності психіки - неузгодженість, конфліктність між певними психічними проявами індивіда. Якщо ця неузгодженість розгортається між психікою індивіда та його оточенням, то виникає зовнішня суперечність, якщо між компонентами психіки самої людини - внутрішня. Суперечності психіки виступають важливим критерієм та рушієм психічного розвитку людини.

Сурдопсихологія - розділ спеціальної психології, що вивчає психічний розвиток глухих і туговухих людей, можливості його корекції в умовах навчання і виховання.

Талант - високий рівень розвитку здібностей, що виявляється в творчих результатах діяльності людини. Талант, як правило, базується на розвиткові спеціальних здібностей.

Творчість - процес створення нових духовних та матеріальних цінностей, що відрізняються новизною, оригінальністю та нестандартністю. В основу творчості покладено поєднання натхнення та праці.

Темперамент - індивідуально-типологічна властивість людини, що визначає силу, врівноваженість та рухливість перебігу її психічних процесів та станів.

Температурні відчуття - відчуття тепла і холоду, що відносяться до групи шкіряних. Температурні відчуття виникають співвідносно з температурою тіла людини і виконують захисну і терморегулюючу функції.

Тести - вид випробувальних методик, що оцінюють ступінь розвитку та вияву окремих психічних рис та властивостей людини. За змістом оцінюваних об'єктів тести умовно поділяються на інтелектуальні, особистісні та тести досягнень.

Тестування - метод психологічної діагностики, що використовує стандартизовані задачі або запитання, які мають визначену шкалу оцінювання. Правильне проведення та інтерпретація результатів тестування вимагає участі кваліфікованого психолога.

Тип вищої нервової діяльності - сукупність властивостей нервової системи, що складають фізіологічну основу індивідуальної своєрідності діяльності людини і поведінки тварин.

Типізація - механізм творчої уяви, що виявляється у виділенні істотних типових ознак в групі однорідних предметів чи явищ та втілення цих ознак в новий образ. Типізація широко використовується в літературі.

Тифлопсихологія - розділ спеціальної психології, що вивчає психічний розвиток сліпих і слабкозорих людей, шляхи і способи його корекції під час навчання і виховання.

Толерантність - відсутність або послаблення реагування на певний несприятливий фактор в результаті зниження чутливості до його впливу. Наприклад, толерантність до тривоги проявляється в підвищенні порогу емоційного реагування на загрозову ситуацію, а зовні - у витримці, самовладанні, здатності тривалий час переносити несприятливі впливи без зниження адаптивних можливостей.

Транс - розлад свідомості, що проявляється в автоматичному виконанні складних актів поведінки протягом декількох хвилин або більш тривалого часу, без усвідомлення оточуючої ситуації та цілей своїх вчинків.

Тривога - емоційний стан людини негативного забарвлення, що виникає в умовах уявлення та передбачення ймовірних несподіванок чи неприємностей.

Тривожність - схильність індивіда до переживання тривоги, що виникає внаслідок уявної чи реальної дії загрозового фактору. Тривожність буває ситуативною (реакція на скороминучу небезпеку) та патологічною (постійне перебування у стані тривоги або надмірний її ступінь). Патологічна тривожність є показником дезадаптації людини в певних соціальних умовах.

Трудова діяльність - один із онтогенетичних видів діяльності людини; процес свідомого виконання індивідом конкретної праці.

Увага - стан зосередженості та спрямованості психіки на певних об'єктах дійсності при одночасному відволіканні від інших. Увага за ознакою активності свідомості поділяється на мимовільну (підтримується без докладання вольових зусиль), довільну (має поставлену мету та потребує прояву вольових зусиль для підтримання) та післядовільну (виникає на основі довільної, є інтенсивною, хоча й не потребує прояву вольових зусиль).

Уміння - засвоєний людиною спосіб виконання дії, що забезпечується сукупністю усвідомлюваних знань та вироблених навичок. Уміння формується за рахунок багаторазового повторення і дозволяє виконувати дію не лише в звичних, а й в змінених умовах.

Умовивід - одна із форм мислення, що характеризується утворенням нового судження на основі оперування двома або більше вихідними судженнями. За способом творення умовиводи поділяють на індуктивні (перехід від одиничних суджень до загального) та дедуктивні (на основі загальних суджень формулюється одиничне).

Умовний рефлекс - вид рефлексів, що має набутий характер і формується внаслідок пристосування організму до стереотипних подразників.

Установка - стан готовності людини до певної психічної активності - думок, емоцій, ставлень чи вчинків, дій. Відповідно визначається три сфери вияву установки - змістова (погляди людини на світ), емоційно-оцінювальна (виявлення симпатій-антипатій до значимих об'єктів) та поведінкова (готовність діяти певним чином).

Учебна діяльність - один із онтогенетичних видів діяльності людини, що сприяє ефективній соціалізації й виявляється у цілеспрямованому засвоєнні людиною знань, формуванні вмій та навичок.

Уява - пізнавальний процес, що виявляється у створенні людиною нових образів, уявлень на основі попереднього досвіду. За ознакою новизни об'єкту уява поділяється на відтворюючу (створення нових образів на основі існуючих моделей, описів, зразків) та творчу (побудова принципово нових образів чи уявлень).

Уявлення - чуттєвий образ предметів або явищ дійсності, що утворився внаслідок попереднього їх відображення відчуттями чи сприйманнями. Уявлення є одиницями пам'яті та уяви.

Фанатизм - ідеологічне або релігійне почуття, що супроводжується зниженням контролю за своєю поведінкою, некритичністю суджень щодо цінності, яка обстоюється.

Фантазія - 1) синонім уяви; 2) продукт уяви.

Філогенез - історичний процес розвитку всіх живих організмів на Землі. Психологія акцентує увагу на філогенетичному виникненні та розвитку психіки й відповідних їй форм поведінки.

Флегматик - один із чотирьох типів темпераментів, що формується на основі сильного врівноваженого інертного типу вищої нервової діяльності. Для флегматика характерні відносно низька фізична активність, уповільненість рухів, одноманітність міміки, складність переключення з одного виду діяльності на інший.

Фобії - нав'язливі неадекватні переживання страхів конкретного змісту, що охоплюють суб'єкта в певній (фобічній) обстановці й супроводжуються вегетативними дисфункціями (серцебиття, потовиділення тощо).

Фрустрація - психічний стан негативного емоційного напруження, викликаний незадоволенням, пригніченням базових психофізіологічних потреб людини. Типовими виявами фрустрації є агресивність або ж байдужість, конфліктність чи замкнутість тощо, причинами - пригнічення розумових, комунікативних та інших потреб.

Характер - сукупність стійких рис особистості, що визначають ставлення людини до суспільства, себе та інших проявів дійсності і виявляються в типовій поведінці. Характер є набутою властивістю людини, він формується впродовж перших етапів онтогенезу під впливом біологічних, соціальних факторів та активності самої особи.

Харизма - наділення особистості властивостями, що викликають поклоніння перед нею та беззаперечну віру в її можливості. Даний феномен є характерним для малих і особливо великих груп, схильних персоніфікувати свої

ідеали в процесі згуртування. Харизма частіше за все виникає в екстремальних історичних умовах. Харизматичному лідеру приписують всі успіхи його прибічників, навіть невдачі обертаються його прославленням (наприклад, будь-які втрати - як необхідні жертви, абсурдні ствердження - як абсолютна мудрість).

Хвилювання - психічний стан людини, що викликається посиленнями позитивними чи негативними емоційними переживаннями. На фізіологічному рівні хвилювання виявляється в підвищеній збудливості нервової системи, тому може заважати нормальній життєдіяльності людини.

Холерик - темперамент, що базується на сильному неврівноваженому типі вищої нервової діяльності й виявляється в активності, енергійності, непосидючості, стрімкості рухів та запальності людини.

Центральна нервова система - основна координуюча частина нервової системи тварин вищої організації та людини, що складається зі спинного і головного мозку. Основна функція ЦНС - забезпечення утворення та роботи рефлексів, що регулюють взаємозв'язок організму з навколишнім середовищем та роботу самого організму.

Центри мозкові - специфічні психофізіологічні утворення, скупчення нейронів та їх взаємозв'язків, що спеціалізуються на регуляції роботи певної психічної функції.

Цілісність сприймання - здатність людини сприймати об'єкт чи ситуацію не як набір окремих відчуттів чи елементів, а як єдиний цілісний образ.

Ціннісні орієнтації - 1) вибірково відносно стійка система інтересів та потреб особистості; 2) система індивідуальних критеріїв для оцінки вчинків чи прагнень інших людей особистістю.

Чутливість - кількісна характеристика роботи певного аналізатора. Чутливість виражається трьома категоріями - абсолютною сенсорною чутливістю та порогами - абсолютним та диференційним (порогом розрізнення).

Чуття - 1) інтуїтивне передбачення певних подій чи явищ; 2) особливе переживання спорідненості з кимось (літературне «чуття єдиної родини»).

Шкірні відчуття - група особливих комбінаторних відчуттів, рецептори яких знаходяться на поверхні тіла. До шкіряних відчуттів відносять температурні, дотикові та вібраційні.

Юридична психологія - галузь психології, що вивчає закономірності й механізми психічної діяльності людей в сфері стосунків, які регулюються правом.

Я-концепція - відносно стійка усвідомлювана система уявлень та ставлень індивіда до самого себе. Я-концепція формується внаслідок процесів самоусвідомлення.

Я-образ - складовий компонент самосвідомості, що складається з уявлень та знань особистістю власних якостей та особливостей. Я-образ втілюється в Я-реальному (уявлення про себе теперішнього), Я-ідеальному (уявний образ втілення найкращих якостей в собі) та Я-динамічному (набір якостей, які людина прагне змінити чи набути найближчим часом).

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Базова

1. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности. - М.: Наука, 1980. - 334 с.
2. Андреева О. А. Техника тренировки памяти. - Екатеринбург, 1992.
3. Асмолов А. Г. Психология личности. Принципы общепсихологического анализа: Учебник. - М.: МГУ 1990.
4. Богданова Т. Е, Корнилова Т. В. Диагностика познавательной сферы ребенка. - К., 1997.
5. Болтівець С. І., Бастун Н. А., Васьківська С. В. та ін. Практична психологія. Методи вивчення особистості. - Вип. І. - Суми: «Мрія», 1992.
6. Веккер Л. М. Психические процессы. - В 3-х т. - Л., 1974-1981.

7. Выготский Л. С. История развития высших психических функций // Собр. сочин. : В 6 т. - М.: Педагогика, 1983. - Т. 3. - 328 с.
8. Выготский Л. С. Проблемы развития психики. Собрание сочинений. - М.: Педагогика, 1983. - Том 3.
9. Выготский Л. С. Психология. М.: изд-во Эксмо-Пресс, 2000. - 1008 с. (Серия «Мир психологам»).
10. Гамезо М. В., Домашенко И. А. Атлас по психологии: Учеб. пособие. - М., 1986.
11. Гениями не рождаются. Общество и способности человека. - М., 1989.
12. Данилов Н. Н., Крылова А. Л. Физиология высшей нервной деятельности. - Ростов на Дону: Феникс, 2001. - 480 с.
13. Дружинин В. Н. Психология общих способностей. - С-Пб.: Изд-во «Питер-Ком», 1999. - 368 с.
14. Долинська Л. В, Гоголь О. В., Зінченко Л. М. Педагогічне мовлення. - К, 1996.
15. Заика Е. В. Экспериментальная психология памяти: основные методики и результаты исследований. - Х., 1992.
16. Загальна психологія: практикум / Укладач З. В. Огороднійчук. - К, - 2004. - 195с.
17. Занюк С. Психологія мотивації та емоцій. - Луцьк, 1997.
18. Иванов Е. Ф. Психология мышления и памяти: Учеб. пособ. - Х.: ХГУ, 1990.
19. Изард К. Эмоции человека. - М., 1980.
20. Ильин П. М. Психология воли. 2-е изд. - СПб.: Питер, 2009. - 368 с.: ил. - (Серия «Мастера психологии»).
21. Каган М. С. Мир общения. - М.: Политиздат, 1988. — 319 с.
22. Левитов Н. Д. Психология характера. - М., 1969.
23. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. - Л., 1968.
24. Леонтьев Д. А. Очерк психологии личности. - М., 1997.
25. Ломов Б. Ф. Проблема общения в психологии. - М.: Наука, 1981.
26. Лурия А. Р. Об историческом развитии познавательных процессов. - М.: Наука, 1974. - 172 с.

27. Лурия А. Р. Язык и сознание. - М.: Изд-во МГУ, 1979. - 319 с.
28. М'ясоїд П. А. Загальна психологія. Навч. посіб. - К.: Вища школа. - 276 с.
29. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці: методологія, методи, програми, процедури. - К., 1998.
30. Мерлин В. С. Очерк теории темперамента. Пермь: ПСИ, 2007. - 276 с.
31. Мерлин В. С. Структура личности: характер, способности, самосознание: Учебное пособие к спецкурсу «Основы психологии личности». - Пермь, 1990.
32. Небылицын В. Д. Темперамент / Психология индивидуальных различий: Тексты. - М., 1982.
33. Немов Р. С. Психология. Общие основы психологии. - Кн. 1. - М.: Просвещение. Владос, 1994. - 576 с.
34. Немов Р. С. Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В. 3 кн. - 4-е изд. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. - Кн. 3: Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики. - 640 с.
35. Обозов Н. Н. Психология межличностных отношений. - К., 1990.
36. Общая психология. Учебник для студентов пединститутков / Под ред. А. В. Петровского. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Просвещение, 1986.
37. Основи психології .: Підручник / За заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. - 4-е вид., стереотип. К.: Либідь, 1999. - 632 с.
38. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив. М.: Политиздат, 1982. — 254 с.
39. Платонов К. К. Структура и развитие личности. - М., 1986.
40. Психологія. Підручник / За ред. Ю. Л. Трофімова. - К.: Либідь, 1999.- 558с.
41. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. - СПб: Изд-во «Питер», 2000. - 712 с. (Серия «Мастера психологии»).
42. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. - С.-П., 1999. —420 с.
43. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии. - СПб, - М, 1996.
44. Симонов В. П., Ершов П. М. Темперамент, характер, личность. - М., 1984.

45. Симонов П. В. Потребностно-информационная теория эмоций // Вопросы психологии. - 1982. - №6.
46. Скрипченко О., Долинська Л., Огороднійчук З. та ін. Загальна психологія: Курс лекцій. - К., 1997.
47. Скрипченко О., Долинська Л., Огороднійчук З. та ін. Загальна психологія: Навч. посіб. - К.: «А.П.Н.», 1999 - с. 463.
48. Способности и одаренность в детские годы. - М.,1984.
49. Фрейд З. Психология бессознательного: сборник произведений. - М. : 1989. 448с.
50. Хрестоматия по истории психологии / Под ред. П. Я. Гальперина, А. П. Жадан. - М.: МГУ, 1980.
51. Хьел Л., Зиглер А. Теории личности. - Москва-Харьков-Минск, 1999.
52. Шабанов П. Д., Бородкина Ю. С. Нарушения памяти и их коррекция. - Л.: 1989.
53. Шостак В. І. Природа наших відчуттів. - К., 1989.
54. Юсупов И. М. Психология взаимопонимания. - Казань, 1991.

Додаткова література

1. Айзенк Г. Ю. Проверьте свои способности: Пер. с англ. / Г.Ю. Айзенк . – СПб.: Лань: Союз,. 1996. – 159 с.: ил.
2. Ананьев Б. Г, Палей И. М. О психологической структуре личности // Проблемы личности. - М.: Наука, 1970. - с. 39-50.
3. Берне Р. Развитие «Я-концепции» и воспитание. - М.: Прогресс, 1986.
4. Бехтерев В. М. Данные эксперимента в области коллективной рефлексологии // Новое в рефлексологии и физиологии нервной системы. - М., Л.: Гос. Изд-во, 1925. - с. 306-337.
5. Блейхер В.М., Бурлачук Л. Ф. Психологическая диагностика интеллекта и личности. - К.: Вища школа, 1979.
6. Бодалев А. А. Восприятие человека человеком. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1965. - 123с.
7. Бойко В. В., Ковалев А. Г, Панферов В. Н. Социально-психологический климат коллектива и личность. - М.: Мысль, 1983. — 207 с.

8. Брунер Дж. Психология познания. - М., 1977.
9. Брушлинский А. В., Поликарпов В.А. Мышление и общение. - Минск: БГУ, 1980.
10. Буюева Л. П. Человек. Деятельность и общение. - М.: Мысль, 1978. - 325 с.
11. Бурлачук Л. Ф. Психодиагностика личности. - К., 1989.
12. Годфруа Ж. Что такое психология. : В 2-х т. - М., 1992.
13. Донцов А. И. Эмоция как ценность. — М.: Политиздат, 1987. — 272 с.
14. Донченко Е. А., Титаренко Т. М. Личность: конфликт, гармония.- К., 1989.
15. Журбин В. И. Понятие психологической защиты в концепциях З. Фрейда и К. Роджерса // Вопросы психологии. 1990. -№4.
16. Зинченко П. И. Непроизвольное запоминание. - М., 1961.
17. Кириленко Т. С. Виховання почуттів. - К., 1989.
18. Кравченко С. М., Костицький М. В. Екологічна етика і психологія людини. - Львів, 1992.
19. Ладыгина-Коц Н. Н. Развитие психики в процессе эволюции организмов. - М., 1965.
20. Лебедев В. И. Личность в экстремальных условиях. - М., 1989.
21. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство. - К., 1995.
22. Моляко В. С. Концепція виховання творчої особистості // Радянська школа. - 1991. - №5.
23. Мясичев В. Н. Личность и неврозы. - Л.: Изд-во ЛГУ; 1960. - 224 с.
24. Обозов Н. Н. Межличностные отношения. - Л.: Изд-во ЛГУ; 1979. - 150 с.
25. Первин Л., Джон О. Психология личности: Теории и исследования. - М., 2000.
26. Петровский А. В. Психология о каждом и каждому о психологии. - 2-е изд., исправ. и доп. - М.: Изд-во РОУ, 1996. - 328 с.
27. Проблемы психологии личности / Под ред. Е. В. Шороховой и О. И. Золотовой. - М.: Наука, 1982. - 245 с.
28. Приходько Ю. О. Нариси становлення та розвитку дитячої психології: Навчальний посібник — К: НПУ ім. Драгоманова, 1999. - 205 с.

29. Родионова Е. А. Общение как условие формирования личности. - М.: Наука, 1981.
30. Селье Г Стресс без дистресса. - М., 1982.
31. Середа В. Ю. Вчись мислити логічно. - К., 1989.
32. Слободчиков В. И., Исаев Е. И. Психология человека. Введение в психологию субъективности. Основы психологической антропологии / Учебное пособие для ВУЗов. - М., 1995.
33. Солсо Р. Л. Когнитивная психология. - М., 1996.
34. Спиркин А. Г Происхождение сознания. - М., 1960.
35. Тихомиров Л. Ф. Развитие познавательных способностей детей / Популярное пособие для родителей и педагогов. - Ярославль: Академия развития, 1997. - 240с.
36. Франкл В. Человек в поисках смысла. - М., 1990.
37. Фрейд З. Психология «Я» и защитные механизмы. - М.: Педагогика, 1992.
38. Шихи Г. Возрастные кризисы. Ступени личностного роста. - СПб, 1999.
39. Ярошевский М. Г Психология в XX столетии. - М., 1974.

Інформаційні ресурси

1. Журнал «Сучасна Освіта» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://s-osvita.com.ua/>
2. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/>
3. Національна академія педагогічних наук України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: naps.gov.ua/
4. Освітній портал – освіта в Україні, освіта за кордоном [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osvita.org.ua/>
5. Освітній проект ІНТЕРШКОЛА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://is4all.in.ua/>
6. Остров Знаний [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ostriv.in.ua/>
7. Партнерство в навчанні: освітня мережа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.partnersinlearningnetwork.com/>
9. Педагогіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pedagogika.at.ua.>

10. Педагогічні персоналії [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://pedagogika.at.ua/publ/pedagogichni_personaliji/6.
11. Програма Intel «Навчання для майбутнього» [Електронний ресурс] // Intel.
Навчання для майбутнього в Україні. – Режим доступу:
<http://www.iteach.com.ua/>
12. Almamater: Всє для преподавателей! [Электронный ресурс]. – Режим
доступа : <http://almamater.com.ua/>
13. European Training Village : Policy Report [Electronic resource]. – Access
mode : <http://www2.trainingvillage.gr/etv/policyreport/policyreport.asp>.
14. Europeana [Electronic resource]. – Access mode :
<http://www.europeana.eu/portal/>.
15. Eurydice — Network on Educational System and Policies in the Europe /
EACEA [Electronic resource]. – Access mode : [http://eacea.ec.europa.eu/
education/eurydice/index_en.php](http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/index_en.php).
16. Базова та допоміжна література розміщена в електронній бібліотеці на
інтернет-ресурсі: www.psytopos.lviv.ua <http://www.psy.msu.ru>,
<http://psylib.kiev.ua/>; www.psychology.net.ru; www.openweb.ru;
www.myword.ru <http://lib.pu.if.ua>. – Сайт наукової бібліотеки
Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника.
17. <http://www.pu.if.ua/depart/PedagogicalPsychology/ua/4228/> - кафедра
педагогічної та вікової психології.
18. <http://www.nbuv.gov.ua/>- Національна бібліотека України ім. В. І.
Вернадського.
19. <http://hklib.npu.edu.ua/>- Наукова бібліотека національного педагогічного
університету ім. М.П. Драгоманова.
20. <http://www.koob.ru/>- електронна бібліотека «Куб».
21. <http://upsihologa.com.ua/>- портал професійних психологів України «У
психолога»

